

Orta Çağ'dan Erken Modern Döneme Çocukluğun Tarihsel Gelişimi*

ÖZGE ÖZCAN**

Özet

Çocuk, insanlık tarihinin en başından beri var olan bir varlıkken, çocukluk 17. yüzyıl ve sonrasında inşa edilmiş toplumsal bir yaratıdır. Çocukluk kavramının bilinmesi, çocuğun ayrı bir gelişimsel dönem olarak varlığının kabulünü ve kendine özgü özelliklerin farkında olunmasını kapsamaktadır. Orta Çağ'da çocuklar, eksik yetişkinler olarak görülmüş ve kendilerine özgü oyunları, besinleri, giysileri, konuşma dilleri ve kültürleri olmamıştır. Yetişkinlerle iç içe, onlarla aynı mekânlarda bulunmuş ve her şeyi beraber yapmışlardır. Çocukları, yetişkinlerden ayıracak kendilerine özgü hiçbir özellikleri bulunmamıştır. Ancak 17. yüzyıla gelindiğinde toplumdaki birtakım değişiklikler çocukluk kavramının inşasına yol açmış ve çocuklar gereken değeri görmeye başlamıştır. Çalışmamızda Orta Çağ'dan erken modern zamanlara dek çocukluğun gelişimini ve bu gelişimin sebeplerini inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, çocukluk kavramı, çocukluğun tarihsel gelişimi, Orta Çağ'da çocukluk, Erken Modern dönemde çocukluk

Abstract

While a child has existed since the beginning of human history, childhood as a term is a social invention created in 17th century and onwards. Recognition of childhood as a term includes acknowledging child's presence as a distinct developmental stage and being conscious of their specific characteristics. In the Middle Ages, the children were perceived as deficient adults and they did not have any distinctive games, food, clothes, spoken language and culture. They were intertwined with the adults and experienced the same things in the same places. There were not any characteristics that could differentiate children from the adults. However, since the beginning of 17th century, several changes in the

society resulted in the construction of childhood as a term and children started to see the value they deserved. In this study, we will examine the development of a child from medieval times up to early modern times and the reasons for it.

Keywords: Child, childhood concept, historical development of childhood, childhood in the Middle Ages, childhood in the early modern ages

1. Giriş

Çocuk ve çocukluk birbirinden çok farklı kavramlardır, çocuklukla ilgili çalışmalar yapılırken bu ayrımın üzerinde durulmalı ve bu durum göz ardı edilmemelidir. “Çocuk, doğanın bir armağanıdır, çocuk imgesi ise insanın yarattığı bir şeydir” (Elkind, 1999, s.35) ifadesiyle Elkind, çocuk ve çocukluk kavramı arasındaki farkı gözler önüne sermektedir. Çocukluk bir bireyin yaşamındaki bebeklik ve ergenlik dönemlerinin arasındaki eşsiz ve toplumun geleceği açısından çok önemli bir gelişim alanı olarak bilinmektedir. Çocukluk, insanlığın ilk varoluşundan beri olan ve insanlığın sonuna kadar da var olmaya devam edecek bir dönemdir. Bir kavram olarak çocukluk ise modern zamanların bir yaratısı olarak kendini göstermektedir. Şirin, çocuğun insanlıkla yaşıt olduğunu, çocukluğun da modern bir kavram olduğunu belirterek tam da bu konuya işaret etmiştir (Şirin, 2012, s.149). Çocuk, insanlığın geleceğidir; çocukluk dönemindeki yaşantılar, gelecekteki toplum yaşantısı ve kültürü etkiler. Postman, “çocuklar göremeyeceğimiz bir zamana gönderdiğimiz canlı mesajlardır” (Postman, 1995, s.7) ifadesiyle çocukluğun geleceğin inşasındaki yadsınamaz rolüne dikkat çekmiştir. Bilindiği gibi psikoloji alanında da “danışanın çocukluğuna inmek” diye bir kavram vardır. Bu kavram, çocukluk süresince tecrübe edilmiş yaşantıların, belki de travmaların kişinin davranışlarında her zaman etkili olacağını göstermektedir. Çocuğu eğittiğimizde, aynı zamanda toplumunun geleceğini de şekillendiririz. Şirin de “Aslında çocuğu konuşmak insanlığı konuşmaktır” (Şirin, 2012, 16) diyerek çocukluğun insanlığın ayrılmaz bir parçası olduğunu ve toplumu etkilerken aynı zamanda toplumdaki etkilendiğine değinmiştir. İnsanlık üzerinde bu kadar etkili olan çocuğu araştırmak, insanlık ve toplum üzerine yapılan araştırmalar kapsamında da önemli bir yer edinmelidir. Çocuğu anlamak için de kuşkusuz çocukluğun tarihi alanında çalışmalar yapmak gerekmektedir. Aries de modern demografik değişimlerin, çocukların tarih boyunca edindiği rollerin araştırılmasına önem verilmesi gerektiğini ortaya çıkarttığını öne sürmüştür (Aries, 1962, s.10). Diğer bir deyişle çocuğu bilmenin yanında çocukluk kavramını; çocuğa tarih boyunca hangi anlamların yüklendiğini, toplum içinde nasıl varlık gösterdiklerini bilmek gereklidir.

Orta Çağ'da çocuk, gereken değeri görememiş, bir çocuk olarak anılmak yerine minyatür ve eksik yetişkinler olarak görülmüştür. Bu dönemde çocukluk, hızlıca atlatılması beklenen bir yetişkinliğe hazırlık dönemi olarak değerlendirilmiştir. Bugünkü anlamda bir çocukluk anlayışını, o çağda aramak bizi yanılgıya düşürecektir. Çünkü, bu değerlendirme kişiyi, çocukların o dönemde hiç sevilmediği veya ihmal edildikleri sonucuna götürebilir. Ancak Aries, Orta Çağ'da çocukluk fikrinin olmamasının çocuğun ihmal edildiği anlamına gelmediğini belirtmiştir (Aries, 1962, s.133). Çocuklar toplumun bir bireyi olarak değer görmüşlerdir ancak, çocukluk hakkında bilgi sahibi olunmaması, onların doğalarına aykırı muamele ile karşılaşmalarına sebep olmuştur. Bilimdeki, felsefedeki, toplumdaki değişimler sonucunda çocukluk kavramı ortaya çıkmış ve çocuklar yavaş yavaş hak ettikleri değeri ve tutumu görmeye başlamışlardır. Artık ailenin odak noktası haline gelmişler, uzun okul yaşantıları sayesinde yetişkin dünyasından uzaklaşmışlar ve kendilerine özgü kültür ve yaşayışlarını oluşturabilmişlerdir. Çocukluk konusunda bu değişimlerin nasıl yaşanmış olduğu bir merak konusudur. Aslında Aries de göz ardı edilen çocuğun nasıl da ailenin merkezine yerleştiğini sorgulayarak yıllar önce çocukluk araştırmalarının bir öncüsü durumuna gelmiştir (Aries, 1962, s.10). Biz de çalışmamızda, Orta Çağ'dan erken modern döneme çocukluk konusundaki algı değişimlerinin nasıl ve nelerden etkilenerek şekillendiğine ve iki dönemde de çocuk yaşantısının nasıl olduğuna cevaplar arayacağız.

2. Orta Çağ Dönemi'nde Çocukluk

Çocuk ve çocukluk üzerine çalışmalar yapmadan önce, çocukluk kavramının oluşumunda rol almış unsurların araştırılarak çocukluğun iyi bir şekilde kavranması çok büyük bir önem arz etmektedir. Çocukluğu anlayabilmek için çocukluğun toplumsal ve tarihsel süreçteki değişimine bakmak gereklidir (Sormaz, Yüksel, 2012, s.991). Toplumsal bir yaratı olarak anılan bu kavramın tarihsel süreçte yer edinmiş olay ve olguların etkisiyle oluşturulduğu bilinmektedir. Her toplumun, belirli tarihsel ve toplumsal değişimlerden farklı şekillerde etkilendiği göz önünde bulundurularak çocukluk kavramının, her topluma ve her çağa göre farklı anlamlar kazanmış olduğu söylenebilir. Bekir Onur'un da belirttiği gibi "Çocukluk ya da çocukluk kavramı doğal bir gerçeklik değil, toplumsal-kültürel bir yaratıdır ve tarih içinde gelişmiştir" (Toplumsal Tarihte Çocuk, 1994, s.x). Çocukluk algısı, farklı toplumlarda farklı anlamlar kazandığı gibi; aynı toplumda zaman içerisinde de değişiklikler göstermiştir. Toplumun kültürü, dini inancı, sosyo-ekonomik durumu gibi etkenler bu algıyı büyük ölçüde etkilemiştir. Özellikle dini inancın toplum üzerindeki etkisi, çocukluğun

algılanışında büyük bir rol oynamıştır. İlk günah öğretisi, çocukluğun masumluğu algısında ve çocuklara yaklaşımda büyük ölçüde etkili olmuştur. Çocukların günahkâr oldukları düşüncesi, ister istemez onlara olan davranışları etkilemiştir. İlerleyen dönemlerde çocukların masum olduğu görüşü toplumda yer buldukça çocuklara karşı düşünceler ve duygularda da değişiklikler olmuştur. Çocukların zayıf, kırılgan birer varlık oldukları düşünölmeye başlanmış ve onların üstlerine titrenilmesi, korunması ve onlarla ilgilenilmesi gerektiği fark edilmiştir. İnal'a göre de modern çocukluk anlayışını ortaya çıkaran şey, ilk günah öğretisinin reddedilmesidir (İnal, 2007, s.21'den aktaran Sormaz ve Yüksel, 2012, s.991). Bunun etkisiyle masum, zayıf, kırılgan görölen çocuğun üstüne düşölmeye başlanmıştı; bu da modern çocukluk anlayışının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Arthur Dobrin de aynı şekilde çocuk masumluğunun modern zamanların bir yarataısı olduğu görüşünü dile getirmiştir (Dobrin, 2013). Orta Çağ'da kilise kurumu toplum üzerinde büyük bir otoriteye sahipti; kilise halkı hızlıca etkisi altına almış ve kolayca izleri silinmeyecek bazı düşüncelerin tohumlarını ekmiştir. Bunlardan çocukluğun algılanışında en büyük role sahip olan düşünce; ilk günah öğretisi ile birlikte toplumda kök salan bebeklerin masumluğunun reddedildiği düşünceydi. Özellikle Augustinus'un öne sürdüğü bu düşünceler yüzyıllarca toplum üzerinde etkisini sürdürmüştür. Augustinus, çocukların günahkâr olduğunu ve ilk günahdan izler taşıdığını savunmuştur ve "senin huzurunda hiçbir ölümlü günahsız değil ki, hatta dünya yüzüne ayak basan bir günlük bebek bile!" sözleri ile bu düşüncesini dile getirmiştir (Augustinus, 2010, s.34). Bu şekilde; bebeklerin, daha dünyaya gözlerini açar açmaz kötölükle donanmış olduklarına halkı inandırmıştır. Augustinus aynı zamanda, çocuk masumluğunu reddetmiş ve bu duruma dair kanıtlar sunmaya çalışmıştır:

"Bebeklik yıllarında da olsa, insanın olur olmaz her şeyi istemesi, kendine itaat etmediler diye gerek özgür doğumlu insanlara gerek aile büyüklerine gerek kendisini doğuran ana babasına, gerekse isteklerine olmaz anlamında başlarını sallayan sağduyu sahibi diğer insanlara kızıp küsmesi, dahası kendisine zararı dokunacak türdeki buyrukları yerine getirilmedi diye, karşısındakilere haince vurarak onların canını yakmaya çalışması, iyi huylar olabilir mi? Demek ki bebeklerin sadece narin bedenleri masumdur, ruhları değil" (Augustinus, 2010, s.35).

Augustinus'a göre bireyler ancak büyüdükçe bu kusurlarından arınmaya ve hepsinden kurtulmaya başlamaktadırlar. Ona göre çocukluğun çocuk olarak değil, ancak ilerinin yetişkini olarak bir değeri vardır. Çocuk ancak kötölüklerinden arınarak bir yetişkin olduğunda kayda değer bir önem taşımaktadır. Bu durum, çocukluk yıllarının göz ardı edilecek

sadece yetişkinlik döneminin odak noktası olmasına zemin hazırlamıştır. Bekir Onur'a göre, çocuğu yarına hazırlama anlayışı çocuğun bugününün ihmal edilmesine sebebiyet vermiştir (Onur, 2005, s.19). Çocuklar içinde buldukları gelişim dönemini yaşamak yerine yetişkinliğe hazırlanmaya çalışmak, yetişkinlerle iç içe olmak zorunda kalmışlardır. Bu sebeple çocukluk dikkate değer bir dönem değil, sadece bir geçiş dönemi olarak kendini göstermiştir. Orta Çağ'dan modern zamanlara kadar bu görüş toplumda egemenliğini sürdürmüş ve bu görüşün terkedilmesi asırlar sürmüştür.

Heywood, çocukların eski çağlardan 18. yüzyıla kadar eksik yetişkinler olarak algılandığını dile getirmiştir (Heywood, 2003, s.8). Bu yetişkin odaklı yaklaşım, çocukluk değerlerinin ihmaline ve çocukluğun bir araştırma alanı olarak görülmemesine sebep olmuştur. Onur'un da belirttiği gibi Orta Çağ'da çocukluk, kendine has özellikleri olan bir dönem olarak görülmemiştir (Onur, 2005b, s.99). Bu dönemde çocukluğun ayrı bir dönem olduğu bilinmemiş, yalnızca hemen geçiverecek ve çabuk unutulacak bir hazırlık dönemi olarak düşünülmüştür. Çocukluğun yetişkinliğe hazırlık dönemi olarak görülmesi, çocukluğun kendine özgü doğasına değer verilmemesine sebep olmuştur. Bu sebeple çocuklar, bebeklikten çıkar çıkmaz, minyatür yetişkinler olarak görülmeye başlanmıştır. Toplum algısında bebeklik ve yetişkinlik arasında bir geçiş dönemi olmaması, onların "küçük yetişkinler" olarak adlandırılmalarına neden olmuştur. Çocuklar, aynı yetişkinler gibi giyinmiş, aynı oyunları oynamış, aynı aktivitelere katılmış ve yetişkinlerle beraber iş gücüne katılmışlardır. Çocuklar, ailelerine yardım etmiş, hizmetçilik, çıraklık yapmış ve bu şekilde yetişkinlerle hep iç içe bulunmuşlardır. Aries, Orta Çağ sanatında çocukların resmedilmeyişini buna bağlamıştır. Çocukluğu ayrı bir kavram ya da dönem olarak görmeyen Orta Çağ sanatı, çocukları resmedilmeye değer görmemiştir ya da çocukluk vurgusu yapmaya gerek duymamıştır. Aries'e göre 12. yüzyıla kadar Orta Çağ sanatı ya çocukluğu bilmiyordu ya da resmetmeye yanaşmamıştır; çocuklar resmedilse dahi, aynı yetişkinler gibi sadece boyut olarak küçük biçimde resmedilmiştir (Aries, 1962, s.33). Çocukların yüz ifadeleri ve kıyafetleri dahi yetişkinlerle tıpatıp aynı şekilde tuvale işlenmiştir. Aries eserinde genel olarak 17. yüzyıla kadar ayrı bir çocukluk kavramı olmadığını, çocukluk duygusunun bilinmediğini, onları yetişkinlerden ayıran özellikler hakkında bilgi sahibi olunmadığını vurgulamıştır. Orta Çağ döneminde, çocukluğu anlatan özel bir kelime dahi dilde yer almamıştır; çocukları çağırmak için kullanılan kelimeler hep başka anlamlar taşımaktadır. Aries, ancak 17. yüzyılda çocuk kelimesinin bugünkü anlamında kullanılmaya başlandığını ifade etmiştir (Aries, 1962,

s.27). Eski yazılı kaynaklarda çocukları anlatmak için kullanılan kelimeler büyük ölçüde bağımlılık ve kölelik anlamları taşımaktadır. Mine Tan, günlük dildeki “oğul, oğlan” gibi kelimelerin hiyerarşiyi belirlemek için uşaklara, çalışanlara söylenen kelimeler olduğunu belirtmiştir (Tan, 1989, s.77). Görüldüğü üzere, bugün çocuğu betimlerken kullanılan kelimeler, Orta Çağ'da aynı anlamda kullanılmamıştır. Çocukluk kavramının ne olduğunu bugünkü anlamıyla bilemeyen bir toplumda, böyle bir kelimeye ihtiyaç duyulmamış olması normaldir. Bu şekilde onları tanımlayacak kendilerine özgü bir kelimenin bulunmaması, çocukluğun özel bir gelişim dönemi olarak görülmeşişinin en büyük kanıtlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Orta Çağ'da bir çocukluk bilincinin olmaması, çocukların sevilmediği, onlara ilgi gösterilmediği, ihtiyaçlarının karşılanmadığı veya ihmal edildikleri anlamlarına gelmemektedir (Aries, 1962, s.128). Çocukları yetişkinlerden ayıran kendine has özelliklerinin, gelişim dönemlerinin, doğasının fark edilmeyişi, ayrı bir çocukluk döneminin tanınmamasına yol açmıştır. Bu sebeple verilen sevgi de bugünkü anlamda olmamıştır; her ne kadar maddesel ihtiyaçlar giderilse de manevi boşluklar doldurulamamıştır. Anne-babalar ve çocuk arasındaki duygusal bağın gelişmemesi birkaç sebeple açıklanabilir. Birincisi, erken yaşta ölüm oranının yüksek olmasıdır. Bu dönemde, yeni doğan bir bebeğin ileriki yaşlara gelebilmesi çok küçük bir ihtimaldi. Erken yaşta çocuk ölümleri bu kadar sık karşılanan bir durum olduğu için, toplumda çok normal karşılanmaktaydı. Ayrıca bu durum, çocukların arkasından uzun süreler boyunca yas tutulmamasına da sebep olmuştur. Bunun yanında, çocuğa bugünkü anlamda bir değer verilmeyişi de etkili bir sebep olarak gösterilebilir. Aries bu düşüncüyü; çocukluğun kaydı tutulmayacak kadar önemsiz bir dönem olarak görülmesi ve bu yüzden, cenaze tasvirlerinde çocuğa yer verilmemesi örneği ile dile getirmiştir. Buna ek olarak, bu kadar erken kaybedilen bir varlığın hatırlanmaya değer görülmediğini, her an kaybedilebilecek bir şeye bağlanmanın istenmemiş olabileceğini öne sürmüştür (Aries, 1962, s.38). Bu görüşe göre nasılsa uzun süre yaşamayacak çocuklarla duygusal bağ kurmaktan kaçınılmış, çocuk ölümleri normal karşılanmıştır. Heywood da aynı şekilde ebeveynlerin geleceği belli olmayan çocuklarına zaman ayırmayı pek akıllıca bulmadıklarını, bağlanma konusunda gönülsüz olduklarını savunmuştur (Heywood, 2003, s.72). Bir çocuğun büyütülmesi için büyük ölçüde hem zaman hem de para harcanmalıdır. Çocuk bakımının önemsenmeyişinde, ailelerin her an ellerinden yitip gidebilecek bir varlığa harcayacak kaynaklarının boşa gideceği fikri büyük bir rol oynuyor olabilir. Zaten ilk etapta aileler için çok da değerli olmayan bu çocukların kaybedilebileceği ihtimali, ailelerin onları daha da ihmal etmelerine zemin hazırlamıştır. Oysa,

onlara gerekli ilgi gösterilse, ihmalkârlıkların önüne geçilse erken ölüm oranlarında gözle görülür bir düşüş yaşanacaktır. İkinci olarak, çocuğun masumiyetinin toplumda kabul görmemiş olması, onların ilk günahın izlerini taşıdıklarının düşünülmesi de ebeveynlerin çocuklarıyla arasındaki ilişkiyi etkilemiştir. Çocukların dinsiz ve kötü sayılmaları, ailelerinin onlara karşı davranışlarını ve duygularını ister istemez etkilemiştir. Ek olarak bu durum, çocukların sürekli denetim altında buldukları, sıkı disiplin uygulamalarının olduğu hapisane benzeri okullara yollanarak, evden uzaklaştırılmalarına sebep olmuştur. Gözden uzak kalan bu evlatlar, aynı biçimde ailelerinin gönüllerinden de uzak kalmışlardır. Çocuklar ve aileleri arasındaki duygusal bağın gelişmemesine sebep olan durumlardan biri de çocukların erken yaşlarda evlerinden uzaklaştırılmalarıdır. Orta Çağ Dönemi'nde çocukları başka ailelerin yanına vermek yaygın bir uygulamadır. Bu dönemde toplumun büyük bir kesimi tarafından benimsenmiş çıraklık uygulaması, çocukların başka ailelerin yanında yaşama sanatını öğrenerek yetişkinliğe hazırlanmalarını sağlamıştır. Çocuklar başkalarının evinde, başka kimselerle vakit geçirdikçe kendi aileleri ile ilişkileri tam olarak gelişmemiştir; gözden irak olan gönülden de irak kalmıştır. Diğer bir deyişle, bu çıraklık uygulaması ailelerin çocuklarına olan düşkünlüğünü ve bağlılığını olumsuz olarak etkilemiştir (Tan, 1989, s.8). Bebeklik döneminde de sütannelere yollanmış olan bu çocuklardan vazgeçmek görünüşe göre ebeveynler için hiç de zor olmamıştır. Bu ve bunun gibi birçok sebeple evlerinden uzaklaştırılmış çocukların aileleri ile ilişkileri gelişmemiştir; hep birbirlerine uzak ve mesafeli kalmışlardır.

Orta Çağ'da çocuk olgusu, günahkârlık ve edepsizlik üzerine inşa edilmiştir. Çocuklar işe yaramaz, sürekli denetlenmesi gereken, zayıf varlıklar olarak görülmüşlerdir. Kürşat Bumin, Antik Yunan düşünürü Aristo'nun dahi, çocukluk dönemini bir felaket olarak gördüğünü, çocukların akıllarını kullanamadıkları için erdemli davranışlar gösteremediğini ancak yetişkinliğe adım attıkları zaman değer kazandıklarını belirttiğini ifade etmiştir (Bumin, 2013, s.20). Bu görüş etkisini Orta Çağ döneminde de sürdürmüş, çocuklar bir an önce büyümesi gereken yetersiz varlıklar olarak görülmüştür. Çocukluğun değeri ancak, geleceğin bir yetişkini olarak kendini göstermektedir. Neredeyse yalnızca var olmalarından bile suçlu bulunan çocuklardan çocukluğa dair hiçbir şey yaşamadan direkt yetişkinlerin dünyasına adım atmaları beklenmektedir. Çocuklar ne kadar hızlı şekilde bu dünyaya ayak uydurabilirlerse, onların yararına olmaktadır. Koşması, oynaması gereken yaşta çocuklar, çok ağır sorumlulukların altında ezilmektedir. Yaptıkları her iş, yetişkinliğe bir hazırlık süreci olarak görülmektedir. Aries'in de belirttiği gibi, çocukluk yetişkinliğe

hazırlık için bir çıraklık dönemi ve çocuklar geçici bir uşak sınıfına ait görülmüşlerdir (Aries, 1962, s.366). Çocuklara değer vermek şöyle dursun, uşak sınıfına ait göstererek ellerinden en güzel, en özgür olunması gereken yıllar çalınmaktadır. Oyunlar oynamaları gereken bir dönemde, iş hayatının kucacağına atılmaktadırlar. Bunların tüm sebebi çocukluğun anlamının tam olarak bilinmemesi ve onların küçük yetişkinler olarak görülmesidir. Arthur Dobrin, çocukların yetişkinler gibi mantıklı hareket edemediklerini, dürtülerini kontrol etmekte zorlandıklarını bu sebeple davranışları yüzünden kötü olduklarının düşünüldüğünü ve daha az korunup kollandıklarını belirtmiştir (Dobrin, 2013). Çocuğa karşı takınılan bu olumsuz tutum, onların daha çok başıboş bırakılmalarına, terkedilmelerine veya evden uzaklaştırılmalarına sebep olmuştur. Yine Arthur Dobrin'in çocukların kan emici, ailenin kısıtlı varlığına göz diken birer parazit gibi görüldükleri, dürtülerine göre vahşice hareket eden ve bu sebeple yabancı hayvanlara benzetildikleri tespiti, çocuklara neden böyle düşmanca davranıldığının bir kanıtı sayılabilir (Dobrin, 2013). Bu düşüncelerden etkilenmiş toplum, çocuklarla şefkate dayanan bir ilişki yerine daha otoriter, onları denetlemeye çalışan, kusurlarından hızlıca arındırmayı görev edinmiş bir araç olarak kendini göstermiştir. Çünkü çocukların her an günaha ve kötülüğe yönelecekleri, dürtülerine yenik düşecekleri düşünülmüştür. Bu anlayışta ilk günah öğretisinin etkileri kendini göstermektedir.

Tarih, kız çocukları ve erkek çocukları arasında yapılan ayrımcılığa dayanan pek çok örnekle doludur. Günümüzde bile çoğu toplumda bu ayrımcılıkların izlerine rastlanmaktadır. Kız çocuklarının doğumunda hissedilen hayal kırıklığı davranışa dönüşmeyip duygu seviyesinde kalması halinde bile ayrımcılığa yol açmıştır. Erkek çocuklarının doğumunun sevinçle, kızların doğumunun hayal kırıklığı ile karşılanması günümüzün ata erkil toplumlarında dahi varlığını hissettirmektedir. O dönemde bu ayrım kendisini etkili bir şekilde göstermektedir. Çünkü kızlar evlenerek evi erken terk etmekte ve yanlarında çeyiz götürmektedir (Heywood, 2003, s.69). Bu sebeple kız çocuklara verilen emek ve maddi harcamalar bir kayıp olarak görülmektedir. Erkek çocukları, büyüyüp çalışarak eve destek olacakken kızlar erken yaşta gelin giderek başka ailelere katkı sağlamaktadır. Kız çocuklar aileye bir kazanç sağlamak yerine kayıplara sebep olmaktadır. Ailenin ekonomisine destek sağlayacak bir erkek evladın getirisi her zaman için daha tercih edilir bir konumdadır. Heywood, eserinde "Oğlunu besle seni beslesin; kızını besle, başkasını beslesin" Rus deyişine yer vererek bu düşüncüyü pekiştirmektedir (Heywood, 2003, s.69). Bir atasözü olarak bile yer edinen bu durum aslında bir çok toplumun acı gerçeği olarak kendisini göstermiştir. Aslında, toplumdaki bu gibi cinsiyete dayalı ayrımcılığı

yalnızca Orta Çağ döneminin üstüne yıkmak büyük bir yanlış olur. Ancak, zaten çocuk olarak bir değer görmeyen kız çocuklarının üstüne bu gibi ikinci bir ayrımcılığa maruz kalması göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir. Bahsedildiği gibi; aileler yalnızca erkek çocuklarına verdikleri emeğin karşılığını alacaklarını düşündüklerinden, onların üzerine daha çok titremiş ve doğum haberlerini daha coşkuyla karşılamışlardır. Bu sebebin yanında; Genç, Orta Çağ'da erkek çocukların, ailenin soyunu, ismini devam ettirdiği, mirası, malı mülkü iade yetkisini elinde bulundurduğu ve bu nedenle daha değerli olduklarına değinmiştir (Genç, 2016, s.258). Ailenin soyunu ve soyadını devam ettirme düşüncesi günümüz Türkiye'sinde dahi kendisini göstermektedir. Bunun belki de çocuk bakımından bir yansıması olmasa da doğum haberi ilk alındığında özellikle eski kuşaklara kız çocuklarının bir düş kırıklığı yaşattığı yadsınamaz bir gerçektir. Özellikle, Orta Çağ'ın sosyal sınıflara dayalı toplum yapısında, soylu ailelerin erkek çocukları daha değerli gördüğü, soyun devamlılığını sağlayacaklarına inanmaları hiç de şaşırtıcı olmayan bir durumdur. Erkek çocuklarını elden geldiğince evde tutma isteği ve çabası, erkek çocuğuna verilen değerle doğrudan ilişkilidir. Kızlar zaten erken yaşlarda evleneceği için onlara duygusal anlamda bağlanmak istenmemiş olabilir. Ayrıca; anne babalar, başka evlere gönderilmiş çocukların ölüm ihtimali daha çok olduğundan da bundan kaçınmış olabilirler. Altında yatan sebep ne olursa olsun, erkek çocuklarının ilk yaşlarda daha çok evde tutulmak istendiği, kızların ise ayrıcalıklı bir ilgiden yoksun bırakıldığı yok sayılamaz bir gerçektir. Daha bebekken çocuklara hissettirilen bu ayrımlar, ileriki yaşlarında da onların peşini bırakmamıştır. 7 yaş civarında hissedilmeye başlanan cinsiyete dayalı ayrımcılıklar, çocukların üstlendiği günlük işlerde de kendisini göstermiştir. Çocuklar, bebeklikten çıkar çıkmaz kendi cinsiyetlerindeki ebeveynleri gibi giyinmiş, onları model alarak onların hayat tarzını edinmişlerdir. Erkekler babalarının, kızlar ise annelerinin günlük yaşamdaki iş ve görevlerini sahiplenerek yetişkinliğe hazırlanmıştır. Orme, kız çocuklarının genellikle ocak başında ya da kuyuların yanında, erkek çocukların da babalarının çalışma alanlarında kazalar geçirmiş olduğunu söylemektedir (Orme, 2005, s.3). Bu durum, her çocuğun kendi cinsinin çalışma alanlarında varlık ve faaliyet gösterdiğini kanıtlar niteliktedir. Bunun haricinde özellikle eğitim konusunda da, iki cins arasındaki farklılıklar kendini göstermeye devam etmiştir. Aries, erkek çocukların 16. yüzyıl sonlarında okula gitmeye başladıklarını, kızların ise bu hakkı daha geç, yavaş yavaş elde ettiğini ifade ederek tam da bu noktaya parmak basmıştır (Aries, 1962, s.58). Zaten, iyi bir eş ve anne olmaya çabalaması gereken bir kız çocuğunun okulda ne işi vardır? Kızlar zaten gelecekte anneleri gibi ev işleri ile uğraşacak, çocuklarıyla ilgileneceklerdir. Bu durumda onlara okuma yazma öğretmek,

temel okul bilgisi vermek gereksiz görülmektedir. Ayrıca nasılsa evlenip gidecekler ve eve maddi olarak bir katkıları olmayacaktır. Bir meslek sahibi olmayacak bu çocukların evde hizmet etmesi gereken zamanını okulda harcaması belki de tercih edilemez görülmektedir. Kız çocuklar, Genç'in de belirttiği gibi evde eğitim görmüşlerdir ve okuma yazma öğrenmeleri pek de gerekli görülmemiştir (Genç, 2016, s.250). Temelde bir meslek sahibi olması amacıyla okula gönderilen erkeklerin yanında kızlar okula gitme hakkından mahrum bırakılmışlardır. Kızlar evde ev işlerini, anneliği ve nasıl iyi bir eş olabileceklerini öğrenmişlerdir. Çünkü onlara gerekli olacak şeyin bu olduğu düşünülerek onlar adına doğru bulunarak uygulanmıştır. Kendilerine bir söz hakkı verilmeyerek eğitim hakları ellerinden alınmıştır. Çocukların erkenden evlendirildiği bu dönemde yapılan uygulamalardan birisi de kız çocukların erken yaşlarında evlilik yapacakları eve gönderilerek orada yetiştirilmeleridir (Genç, 2016: s.253). Bu şekilde sütannelikle başlayan serüven, çocuk gelinlikle devam etmektedir. Hangi sebeple olursa olsun çocukların evden ayrılışı erken yaşlarda kendini göstermektedir. Ancak ailelerin erkek çocuklarından vazgeçiş, kız çocuklarından daha güç olmaktadır. Bu da toplumlarda isteyerek ya da istemeyerek yapılan cinsiyet ayrımcılığını net olarak gözler önüne sermektedir.

Orta Çağ döneminden başlayarak 20. yüzyılın ortalarına kadar devam eden sütannelik uygulaması bu dönemlerde birçok kesim tarafından yaygın olarak benimsenmiştir. Önceleri daha üst toplumsal tabakada yer alan annelerin bebeklerini sütannelere göndermeleriyle başlayan bu süreç, daha sonra alt tabakalara doğru da yaygınlaşmıştır. Heywood, annelerin sütünün az ve yetersiz gelmesi, çalışmaya vakit ayırmalarının gerekmesi, taşranın şehirlerden daha sağlıklı olabileceğini düşünmeleri gibi masumane sebeplerle sütanneliği tercih etmiş olabileceklerini belirtmiştir (Heywood, 2003, s.78-79). Ancak sebebi ne kadar masum olursa olsun, sütannelik birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Hali vakti yerinde olan aileler, sütanneleri evlerine alabilmiş olsalar da durumu kötü olanlar çocuklarını uzağa, sütannelerin bulunduğu taşralara göndermek zorunda kalmışlardır (Genç, 2016, s.244). Sütannenin yanına gönderilmek suretiyle bir çocuğun ailesinin yanından ayrılışı çok erken yaşlarda başlamaktadır. Çocukların annelerinden uzakta, sütannelerin elinde büyümesi akıllara bazı sorular getirmektedir. Bunlardan biri; başka bir kadın, kendi annesi bile gerekli ilgiyi göstermezken bebeğe kendi evladımış gibi ilgi ve şefkat verebilir mi? Bu soruyu Heywood eserinde, sütannelerin bir bebeğin ihtiyaç duyduğu sevgi ve ilgiyi eksik bıraktıklarını dile getirerek cevaplandırmıştır (Heywood, 2003, s.77). Çünkü sütanneler bebekler ile duygusal bir bağ kurmamış, yaptıklarını ticari bir iş olarak görmüşlerdir. Bu şekilde bebekler

hem ailelerinden uzaklaşmış hem de çevrelerinde ihtiyaç duydukları o manevi bağı kuracak kimseyi bulamamışlardır. Aile ortamından uzakta büyüyen bu çocuklar ne yeterli şefkati ve ilgiyi görebilmiş ne de gerektiği gibi beslenebilmişlerdir. Heywood'un belirttiği üzere sütanneliğe karşı olan kesim, sütannelerin bebekleri süt yerine; süt, su, ekmek gibi besinlerin karıştırılmasıyla elde edilen lapa ile beslediklerini ortaya koymuşlardır (Heywood, 2003, s.77). Ayrıca, sütanneye verilmiş çocukların ölüm oranı oldukça yüksektir. Hem sütannelerin bir anne yerine geçemeyeceği gerçeği hem de uzak köylerde yaşayan sütannelere yapılan uzun yolculuklar çocuklar açısından tehlikeliydi; hastalık kapma ve ölüm ihtimalleri çok fazladır. Bu şekilde, kısmen annelerin bencilliği ile açıklanabilecek biçimde çocukların hayatı büyük bir riske atılmaktadır. Belki de, sütannenin evine terk edecek kadar gözden çıkarttıkları çocuklarının hayatta kalıp kalmaması onlar için pek de önemli değildir. Ailelerin hepsini, onları bu sonuca götüren sebeplerinden dolayı suçlayamayız. Tümüyle bencilce bahanelerle çocuklarını evlerinden uzaklaştırmış aileler var olmuş olsa da sütanneye gerçekten gereksinim duyan anne babaların varlığı da göz ardı edilmemelidir. Ne kadar sütanneliğin bir ihmalkârlık olduğu görüşü yaygın olsa da ebeveynler sütanne seçiminde yaş, sağlık, hijyen, karakter açısından bazı kriterlere dikkat etmişlerdir. Bu da esasında bazı ailelerin çocuklarının iyiliğini düşünmüş olduğunu gösterir. Çocuklarının iyi beslenmesini önemseyen, sütannenin çocuklarına karşı davranışlarını ve karakterini hesaba katan ailelerin çocuklarını önemsemiş olduklarını söylemek doğru olur. Sütannelerin sağlıklı oluşunun, sütünün besleyici olup olmayışının yanı sıra, çocukları için doğru kişinin seçimi yapılırken karakterleri de göz önünde bulundurulmaktadır. Zira halk arasında çocukların onları emzirenlerin huylarını alacağı görüşü hâkimdir. Schnucker'ın, İngiltere'de "memeden kötülük emdi" kavramının ortaya çıkmış olduğunu dile getirmesi bu yargıyı desteklemiştir (Heywood, 2003, s.79). Bu inanıştan hareketle sütanne seçiminde hassas davranılmış olması, aslında çocukların tamamen ihmal edilmediğinin bir göstergesi olabilir.

Orta Çağ dönemi çocuklarının birer küçük yetişkin olarak görülmelerinin doğal sonuçlarından birisi de aynı besinleri tüketiyor oluşlarıdır. Nasıl yaşamın her alanında yetişkinlerin birer kopyası olarak varlık göstermiş ve aynı alışkanlıklara sahip olmuşlarsa yiyecek içecek konusunda da aynı muameleye tabii tutulmuşlardır. Onur da aynı şekilde, yetişkinlerden sayılan çocukların doğal olarak kendilerine özel besinleri olmadığını, büyükleriyle aynı yiyecekleri tükettiklerini belirtmiştir (Onur, 2005b, s.101). Bebekler yeni doğduklarında, olması gerektiği gibi anne sütüyle beslenmiş olsalar bile süttan kesildikleri an kendilerine özel bir beslenme şekilleri olmamıştır.

Çünkü bebeklik döneminden çıkan her birey bir yetişkin olarak varlığını sürdürmektedir. En azından bireyler bebeklik dönemlerinde beslenme açısından gelişim dönemlerine uygun bir muamele görmüşlerdir ancak her çocuk da anne sütüyle beslenme şansına erişememiştir. Zira emzirme çağında anne sütü bulunmadığında inek sütü veya lapalarla bebeklerin beslendiği de bilinmektedir. Çünkü her ailenin çocuğunu, sütanneye gönderme gibi bir fırsatı olmamıştır. Daha önce ortaya koyduğumuz gibi, bazı sütannelerin kendilerine gönderilen çocukları süt, su, ekmekek gibi besinlerin karıştırılmasıyla elde edilen lapa ile besledikleri iddiaları da yaygındır. Bu da her bebeğin anne sütüyle beslenme şansını elde edememiş olduğunu göstermektedir. Ek olarak, doğruluğu her ne kadar tartışmaya açık olsa da çocukların Orta Çağ döneminde alkol kullandığı birçok tarihçi tarafından dile getirilmiştir. Öncelikle; Aries'in eserinde 16. yüzyılda okullarda alkolün resmi olarak yasaklandığını belirtmesi, çocukların normalde alkol kullandığına en büyük kanıtı oluşturmaktadır (Aries, 1962, s.321). Aynı şekilde Genç, "yetişkinler bir çocuğun yeteri miktar yemek yemesini, doymak için beklemesini ve bir öğün boyunca sadece iki ya da üç bardak şarap ya da bira içmesine izin verilmesini tavsiye etmektedirler" alıntısıyla çocukların alkol kullanmış olduklarını, bu düzenlemenin de fazla içkinin akıllarını deforme edeceği düşüncesiyle yapıldığını belirtmiştir (Orme, 2003, s.69'dan aktaran Genç, 2016, s.257). Çocukların büyüleriyle aynı miktarda içki içmedikleri söylenmiş olsa da bu sadece öneride kalmış olabilir. Bu önerinin ne derecede uygulanıp uygulanmadığı belli değildir. Sonuç olarak, çocukların o dönemde ne miktarda olursa olsun alkol tükettiği bir gerçektir, bu da dönemin çocuk yetiştirilişi hakkında bizlere bazı ipuçları vermektedir.

Orta Çağ'da çocukluk kavramının bilinmediğinin, çocuklar hakkında pek bilgi sahibi olunmadığının ve onların yetişkinler gibi görüldüğünün en büyük kanıtlarından bir tanesi de giyim konusudur. Arthur Dobrin, çocuklara özgü bir giyim anlayışının olmamasını, çocukluğun insan gelişiminde ayrı ve özel bir alan olarak algılanmayışına bağlamıştır (Dobrin, 2013). Çocuk, yetişkinlikten ayrı bir anlam kazanmadıkça tıpkı onlar gibi yaşamaya ve görünmeye devam etmiştir. Kendine özgü özellikleri bilinmeyen bu bireyler için zaten neye dayanılarak bir giyim üretiminde bulunulacaktır? Bebeklikten çıkar çıkmaz hızlıca yetişkinlik mertebesine ulaşması beklenen çocuklar daha ilk zamanlarından itibaren büyüklerinin tıpkı birer kopyası olarak yaşamlarını sürdürmektedirler. Aries, Orta Çağ Dönemi'nde çocukların kundaktan çıkar çıkmaz ait oldukları sosyal sınıfların yetişkinleri gibi giydirildiklerini belirtmiştir (Aries, 1962, s.50). Giyim konusunda yaş farkı dikkate alınmamış olsa da sosyal sınıfın etkisi

kendini bu erken yaşlarda dahi hemen hissettirmiştir. Hızlıca yetişkin dünyasına atılan çocuklar, anne ve babalarının birer kopyası olarak yaşam sürmüşlerdir. Kıyafet konusunda, çocuğu yetişkinlerden ayıracak tek bir farklılık görülememiştir; yalnızca giyimlerinden ait oldukları sosyal sınıflar anlaşılabilmiştir. Çocukların resmedilmeye başladığı dönemin sanat eserlerinde de yetişkinler ve çocukların aynı kıyafetlerle betimlendiği açıkça görülebilmektedir. Ancak 17. yüzyıla gelindiğinde kıyafet konusunda toplumun küçük üyeleri bakımından bir gelişme görülmeye başlanmıştır. Bu gelişme öncelikle orta ve üst sınıflardaki erkek çocuklar üzerinde görülmeye başlamıştır (Aries, 1962, s.61). Tüm sosyal sınıflara ait kız çocuklar ve alt sınıfın erkek çocukları, yetişkinlerinkinden ayırt edilemeyen kıyafetler giymeye devam etmişlerdir. Bu durum tekrardan bizlere toplum içerisindeki ayrışmaların varlığını göstermektedir. Bu ayrımlar kıyafet konusunda dahi kendisini göstermektedir. Sınıflar arasındaki farklılık, kişinin giyimiyle bir etiket gibi hızlıca göze çarpmaktadır. Haliyle, alt sınıfa ait bir kız çocuğu çocuk modernleşmesi gibi olumlu gelişimlerden ilk etapta mahrum kalmaktadır.

Sonradan bazı uzmanlar tarafından şiddetle karşı çıkılacak, annelerin kendilerince haklı gördüğü sebeplerle bebeklerini kundaklamaları, uzun yüzyıllarca sürecek bir uygulama olarak kendini göstermiştir. Avrupa’da ve Amerika’da kundaklanmış bebeklere sıkıca bir bez sarılmaktadır (Heywood, 2003, s.84). Bebek kundaklamanın en yaygın sebeplerinden birisi, bebeklerin iskeletlerini dik tutmak, düzgün bir omurga şekline sahip olmalarını sağlamak amacıyla çocukların sıkıca sarılmalarıdır. Öyle ki bazı ebeveynler kundağın içine tahta parçası koyarak onların dimdik durmalarını sağlamışlardır. Özellikle köylüler bu kundakların kemiklerin düzgün durmasına ve dik durmasına yardımcı olduğuna inanmışlardır (Heywood, 2003, s.84). Daha sonraları, kundağın böyle bir işlevinin olmadığı, hatta çocukların fiziksel gelişimi için zararlı olduğu görüşü ortaya çıkmıştır. Ayrıca, kundağın bebekleri sıcak tutacağı inancı da kundaklamanın gerekçelerinden bir tanesiydi. Dahası, bebekler bu şekilde saatlerce hareketsiz kalabildiği için annelerin rahatlıkla iş yapabilmek amacıyla çocuklarını kundakladıkları da bilinmektedir. Heywood, ebeveynlerin kundaklanmış bebeklerini uzun süreler çivide bırakarak onları ihmal ettiklerini öne sürmüştür (Heywood, 2003, s.84). Anneler, bebeklerini kundaklayarak bir yere bırakır ve daha sonra saatlerce ev işlerini, dışarıdaki işlerini görürler. Bu şekilde evde bırakılıp gidilen bebeklerin birçoğu bu sorumsuzluktan dolayı hayatlarını kaybetmiştir. Kundakları değiştirilmeden 48 saat gibi uzun süreler boyunca sınıksız sarılı duran bebekler kundaklıyken doğal olarak altlarını da pisletmekte ve bu kadar

uzun aralıklarla temizlenen bebekler doğal olarak hastalık kapmaktadırlar. Görüldüğü üzere, bebek kundaklamanın gerekli görülmesindeki iki sebepten ilki; daha masumane sebeplerle, onların vücut gelişimini destekleme yanılışıyla uygulanmış olsa da diğer sebep daha bencilce, çocuk ihmali ve istismarına girebilecek bir gerekçedir. Sebebi ne olursa olsun bu uygulama çocukların bedenlerinde büyük hasarlar bırakmaktadır. Kemik gelişimini desteklemek amacı taşınırken aslında bebeklerin iskelet yapısına zarar verilmektedir. Çocuklarının iyiliğini düşünerek yanlış inançlara bağlı kalarak kundaklamayı tercih eden aileleri suçlamak yanlış olur; çünkü toplumda bu yaptıklarının yanlış olduğunu savunacak kimse daha var olmamıştı. Bebek bakımında eskiden süregelen alışkanlıklar, çevreden alınan tavsiyeler kendisini göstermekteydi. Ancak, sıkı kundaklarla çocukları saatlerce duvarda asılı bırakmak, temizliklerini önemsememek, onları dışkılarıyla uzun süre kundakta bırakmak açıkça bir ihmalin sonucudur ve cahillik ile yanlış inanışların ötesinde bir durumdur.

Genç, sınırlı tıp bilgisi, ihmal ve yüksek hastalık oranlarının erken ölümlere sebep olduğunu dile getirmiştir (Genç, 2016, s.242). Tıbbın yeterince gelişmemiş olmasının yanında ailelerin de çocuk bakımı konusunda bilgisiz olmaları ve ihmalkâr davranmaları, çocukların sağlığını büyük ölçüde etkilemiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi çocukların bakımında eski inanışlar ve çevrenin etkisi büyük bir rol oynamaktadır. Konu ile ilgili uzmanlar ortaya çıkmadığından yanlış uygulamalar düzeltilememiştir. Zaten çoğu aile çocuklarına gereken ilgiyi dahi göstermemekte, bunun sonucunda yaşamın ilk yıllarında meydana gelen ölümlerin önüne geçilememektedir ki zaten bu büyük ölçüde kabullenilmiş ve bireylerce normalleşmiş bir durumdur. Orme, bu dönemde 1 yaşındaki çocukların %25'inin, 1 ilâ 4 yaş arasındakilerin yaklaşık %12'sinin ve 6 ilâ 9 yaşlarındaki çocukların ise %6'sının yaşamlarını kaybettiğini belirtmiştir (Orme, 2005, s.1). Yaşamın ilk yıllarında yaşama şansı düşüktür ve bunun sebebi ailelerin ihmalleri ve eksik çocuk bakım bilgisidir. En çok ihmal edilmiş hijyen konusu, çocukların kaderlerini belirleyecek düzeyde göz ardı edilmiştir. Temizliğin ihmal edilmesinin de çocukların hastalık kaparak hayatlarını kaybetmesine sebep olduğu su götürmez bir gerçektir. Bu durumda ailelerin ihmallerinin yanı sıra yanlış inanışlarının etkisi de çok büyüktür. Kirin koruyucu olarak sembolik bir anlam taşıması dönemin yaygın bir inanışıdır. Kafadaki kir tabakasının koruyucu olduğuna inanılmıştır (Heywood, 2003, s.85) ve bu sebeple çocukların sık sık yıkanması ve temizlenmesi söz konusu olmamıştır. Heywood, "Haut-Vivaraıs'te insanlar bebeklerin başını yıkamanın onu aptal, bir yaş bir günlük olmadan önce tırnaklarını ve saçlarını kesmenin ise dilsiz ve hırsız yapacağını düşünürlerdi" ifadesiyle

dönemin bu konudaki inancını gözler önüne sermiştir (Heywood, 2003, s.85). Ayrıca anneler, idrarın iyileştirici gücüne inandığından, çocuk bezlerini yıkamaktansa kurutup tekrar kullanmanın daha iyi olduğunu düşünmüşlerdir (Heywood, 2003, s.85). Belki de bu sebeple anneler çocuklarına tuvalet eğitimi verme konusunda hiç acele etmemişlerdir. Çocuk ne kadar idrarın iyileştirici gücünden yararlanırsa onlar için daha iyi olacağı düşünülmüş olabilir. Görüldüğü üzere, bu örneklerden de yola çıkarak, çocuğun temizliğinde onların kötülüğünü istemekten ziyade onların sağlığı ve iyiliği düşünülerek bu hatalara düşülmüştür. Başka bir deyişle, çocuklara iyilik yapmaya çabalanırken sağlıkları ve hayatları tehlikeye atılmıştır. Bu inanışlar ve çocuk yetiştirme konusundaki bilgiler nesilden nesle hiç değişmeden aktarılmıştır. Toplumda çocukluk duygusu ve tıp bilimi gelişmediği ölçüde de bu uygulamalar aynı şekilde devam ettirilmiştir.

İhmal ve sağlık sorunlarından dolayı hayatlarını kaybeden çocukların yanı sıra cinayete kurban gidenlerin de sayısı oldukça fazladır. Ancak, bu cinayetlerin çoğu mahkemeye taşınmadığı için bilinmemektedir (Heywood, 2003, s.87). Bu da çocuk cinayetlerindeki durumun ne kadar ciddi olduğunun ve ne kadar çok sayıda çocuğun ölüme terk edildiğinin bilinmesine engel olmuştur. Erkek nüfusundaki dengesiz fazlalığın, kız bebeklerin öldürüldüğüne kanıt olabileceğini öne sürülmüş ve ayrıca 1700'lerde bir inşaat alanında çok sayıda bebek iskeletine rastlanmış olması da bebek cinayetlerinin en büyük kanıtı olmuştur (Heywood, 2003, s.88). Kısaca, bebekler sessiz sedasız çeşitli nedenlerle katledilmişler ve adli olarak bunun takibi sağlanmadığından tarihçiler, bahsedildiği gibi birtakım kanıtlara dayanarak bu durumun ciddiyetinden söz edebilmişlerdir. Cinayetlerin yazılı kayıtlarına rastlanmamış olması, çocukların katledilmiş olduğu gerçeğini gizleyememektedir. O dönemlerde tıp gelişmediğinden, aileler doğum kontrol konusunda bilgisizdirler. Bu yüzden bakamayacaklarını düşündükleri çocukları gizlice öldürmek onlar için tek çıkış yolu gibi görünmektedir. Ayrıca ebeveynler çocuklarının ölümüne kaza süsü vererek kendilerini aklamayı tercih etmişlerdir. Ölüm ne kadar doğal görülürse ya da gizlenmesinde başarılı olunursa anne babaların başları derde girmezdi. Bebek öldürmenin sebeplerinden önde geleni maddi durumun elverişsiz oluşudur. Aileler maddi anlamda bir çocuğa bakacak yetersizliği hissettiklerinde belki de hiç düşünmeden evlatlarının canına kastedebilmişlerdir. Diğer taraftan, bir annenin gayrimeşru bir çocuğa sahip olması o dönemlerde toplum açısından çok ayıplanan bir şeydir. Gayri meşru çocuğu olan anneler, toplumdaki dışlanır ve onlara kötü gözle bakılırdı (Heywood, 2003, s.90). Bunu bilen ve bu zorluğa göğüs geremeyecek olan anneler de ilk tercih olarak çocuklarını öldürmeyi veya terk etmeyi

uygun görmüşlerdir. Zira, çocuğun da doğumuyla göze çarpacak gayri meşru durumları onları zora sokacaktır. Kendi davranışlarının sonucuna katlanmadan, çözümü bebek öldürmede bulan bu kadınların yaptığı kolaya kaçmaktır. Ne sebep gösterilirse gösterilsin bunun bir cinayet olduğu akıllardan çıkmamalıdır. Aynı zamanda gecikmiş kürtajlar da 19. yüzyıla kadarki bebek ölümlerinin çoğunun sebebi olmuştur (Heywood, 2003, s.90). Kürtaj yaptıramadığı için bebeği doğurmak zorunda olan aileler çareyi onları doğduktan sonra öldürmekte bulmuşlardır. Son olarak; anne babalar, ilk günahın izlerini taşıyan, daha vaftiz edilmemiş bebeklerini şeytani bir varlık olarak gördüklerinden akıllarını kaybederek cinnet anında katletmişlerdir (Heywood, 2003, s.90). Orta Çağ döneminde yaygın olarak inanılan ve 17. yüzyıla kadar da süregelen bu ilk günah öğretisi, çocuklara kötü ve sert davranılmasının ötesinde onların hayatlarını kaybetmelerine de sebebiyet vermiştir. Aslında hiçbir günahı olmayan, ailelerinin tercihleriyle, bencillikleriyle, yanlış inançlarıyla öldürülen bu bebekler, belki adları bile bilinmeden tarihin sayfalarından silinmişlerdir. Sonuç olarak, sebebi ne olursa olsun Orta Çağ'da bebeklerden vazgeçmek, hem de cinayet yoluyla, diğer dönemlere göre daha yaygın görülmüştür. Kişiler evlatlarına, gerektiği değeri vermediğinden ve bu dönemde aile kavramı tam olarak gelişmediğinden onlardan çok kolayca vazgeçmektedirler.

Heywood, eğer bebekleri terk etmek gibi bir seçenek olmasaydı, bebek cinayetlerinin çok daha fazla olacağını öne sürerek bebek terk etme sorununa da dikkat çekmiştir (Heywood, 2003, s.92). Çocukların terk edilmesi de cinayetlerle benzer sebeplerle gerçekleşmiştir. Belki de öldürmeye cesareti olmayan ebeveynler onları terk ederek bu sorunlarından kurtulmaya çalışmışlardır. Bu durumda en azından çocukların yaşama hakları ellerinden alınmamaktadır. Çocukların terk edilmesinin en büyük sebebi, anne babaların bulunduğu fakirlik gibi çaresiz durumlardır, buna ek olarak; engelli, üvey, gayrimeşru veya miras planlarını bozan çocukların terkedilmesi yaygın olarak görülen durumlardır (Heywood, 2003, s.95). Bu dönemlerde çocuklara günümüzdeki gibi değer verilmediğinden bu sebepler ailelere evlatlarından vazgeçmek için yeterli görünmüştür. Görünen o ki; bir çocuğa daha bakamayacak maddi durumlarının olmadığını düşünen aileler, onları terk etmek gibi kolaya kaçan bir çözüm üretmişlerdir. Oysa zaten çocuklar erken yaşta evden ayrılmaktadırlar. Ailelerin birkaç yıl onlarla vakit geçirecek kadar bile evlatlarına tahammülleri yoktur. Bu gibi sebeplerle çocukları terk etmek bencillikten başka bir şey değildir. Tabii, o dönemde çocuklar ailelerine ve topluma bugünkü gibi bir anlam ifade etmediğinden bugün ile kıyaslamak bizi yanlış çıkarımlara sürükleyebilir. Ayrıca Heywood, kız çocuklarının erkek çocuklarına oranla daha rahatlıkla terk edildiğini

öne sürerek cinsiyet ayrımcılığının varlığına da ışık tutmuştur (Heywood, 2003, s.95). Kız çocuklarının varlığı her zaman aileler için bir yük olarak görülmüştür. Beslenip büyütülen kız çocuklarının bir gün gelin giderek başka bir aileye faydası dokunacağı, erkek evlatların ise büyüyip ailelerine bakacağı görüşü; kız çocuklarına harcanan maddi ve manevi desteğin bir kayıp olduğunun düşünülmesine sebep olmuştur. Bu da doğal olarak kız çocuklarının daha kolay gözden çıkarılmış olabileceğini düşündürmektedir. Ek olarak, gayrimeşru çocuğa sahip olan bekâr annelerin bir kısmı da onları öldürmektense terk etmeyi yeğlemişlerdir. Çocuklu bekâr kadınların, toplumda ne kadar güç durumlara düştüğünden daha önce söz etmiştik, bu baskılardan korkan kadınlar çareyi ya bebeklerini terk etmekte ya da öldürmekte bulmuşlardır. Avrupa’da Orta Çağ’ın başında aileler, çocuklarını sokaklara terk etmiş, satmış, dini bir kuruma yollamış ya da zengin ailelere hizmetçi olarak vermişlerdir (Heywood, 2003, s.92). Özellikle sokaklara terk edilen çocuklar için yetimhane gibi bazı kurumlar açılmış ve çocuklara buralarda bakılmaya başlanmıştır. Bu kurumlar sayesinde cinayetlerin sayısında bir azalma görülse de terk edilen çocuk sayısında gözle görülür artışlar yaşanmıştır (Heywood, 2003, s.95). Çocuklarına bu kurumlarda kendi evlerinden daha iyi bakılacağını düşünen aileler, çocuklarını daha sık terk etmeye bırakmaya başlamışlardır. Yetimhanelerde ölüm oranlarının düşmesiyle ve buradaki küçük üyelerin yaşam kalitelerinin artmasıyla bu kurumlar itibar kazanmaya başlamış ve bazı ailelerin çocuklarına önem verdiği için terk ettikleri düşüncesi de su yüzüne çıkmıştır (Heywood, 2003, s.97). Bu her ne kadar hafifletici bir sebep olarak görülse de çocuklarından uzakta kalmayı göze almak ebeveynlik açısından büyük bir eksikliğe işaret etmektedir. Bu yapılan onları gözden çıkarmak, kendi kaderlerine terk etmektir. Dahası, eğer bir aile sebep olarak çocuğuna iyi bakamayacağını öne sürüyorsa terk ettikten sonra çocuğun daha iyi bir yaşama sahip olacağına nasıl emin olabilir ki? Demek ki bu durumda ailenin yaşam kalitesi daha da önem arz etmektedir. Yeni bir çocuk evin kaynaklarını tüketeceğinden sadece üstlerinden atmaları gereken bir yük olarak algılanmaktadır.

Bekir Onur, oyun anlayışının çocukluk anlayışıyla paralel gittiğini ifade etmiştir (Onur, 2005a, s.34). Oyuna ve oyuncuğa yüklenen anlam, dönemin çocukluk anlayışını yansıtmaktadır. Oynanan oyunlar, oyunun gündelik yaşamdaki yeri ve hangi yaşlar, cinsiyetler ve sosyal sınıflar tarafından oynandığı bu yorumları yapmada bizlere büyük birer ipucu sağlamaktadır. Heywood, çocukların bebek çingirakları, tahta topaçlar, bebekler, ufak mutfak gereçleri, kurşun askerler, kilden yapılmış küçük hayvanlar gibi birtakım oyuncaklarla oynadıklarını kaleme almıştır (Heywood, 2003, s.110). Bu oyuncakların arasında kilden hayvanlar

gibi çocukların kendilerinin yaptığı nesnelere olduğu da görülmektedir. Oyuncak endüstrisinin gelişmemiş olması çocuklara ne oynayacaklarını seçme özgürlüğü tanımıştır. Hazır oyuncaklarla hayal güçleri kısıtlanmamış, el becerileri gelişmiştir. Bunların haricinde Aries, çocukların tahta at, rüzgârgülü ve topaç gibi oyuncaklarla oynadıklarını, İngiltere’de de erkek çocuklarının 1,5 yaşlarında golf, kriket oynamaya başladıklarını öne sürmüştür (Aries, 1962, s.62). Özellikle tahta atlar dönemin popüler oyun araçları arasında yer almaktadır. Toplumda egemenliğini sürdüren sınıf bilinci; oynanan oyunlarda dahi kendini göstermiştir. Soylu ve daha alt sınıflara ait bireylerin oynadığı oyunlar, doğal olarak birbirinden farklılık göstermektedir. Çünkü oyunlar günlük yaşayıştan izler taşımaktadır ve oyuncakların hepsi herkesin maddi gücüne uygun değildir. Buna bağlı olarak; oynanan oyunların türü ve içeriği, sosyal sınıfa, cinsiyete ve yaşayışa göre farklılıklar göstermektedir. Örnekteki gibi tahta atlar daha çok soylu ailelerin yaşantısını yansıtmaktadır ve herkesin hazır tahta atlara ulaşabilmesi kolay değildir. Onur’un da ifade ettiği gibi, oyun yetişkin yaşamından kavramsal olarak ayrı olsa da aslında yetişkin dünyası hakkındadır (Onur, 2005a, s.37). Örneğin evcilik, çocukların yetişkin rollerine uygun davranışlar gösterdikleri bir oyun olarak kendini göstermiştir. Dönemin en yaygın görülen oyuncakları tahta atlar da büyükleri taklit aracı olarak varlığını sürdürmektedir. Ayrıca sahip oldukları oyuncak bebek ve kuklaları da günlük konuşma diline ve yaşayışa uygun olarak hareket ettirerek konuşturmuş olabilecekleri muhtemeldir. Bunlara ek olarak Genç, erkek çocukların savaşta gerekli ustalığı kazanmak için oyuncak at ve yay ile oynadıklarını ileri sürmüştür (Genç, 2016, s.257). Aynı zamanda zengin kız çocukları oyuncak bebeklerine uzun elbiseler ve süslü şapkalar giydirirken köylü kız çocuklarının da işçi kıyafetleri giymiş olduğuna dikkat çekerek günlük yaşantı ve sınıf bilincinin oyuncaklara yansımış olduğunu bizlere göstermiştir (Genç, 2016, s.256). Kız ve erkek çocuklarının yaşamın her alanında farklı davranışlara maruz kaldıklarını ve birbirlerinden ayrı alışkanlıklarının olduğunu belirtmiştik. Oyunlara yansıyan bu ayrım da aslında onların rol modelleri olan yetişkin hemcinslerinin günlük işleriyle yakından ilgilidir. Erkekler, yetişkin bir erkek gibi savaş konusunda yetkinleşirken, kızlar daha çok evcilik gibi gelecekte yapacakları ev işlerine hazırlanmaktadırlar. Ek olarak, çocukluğun yetişkinlikten farklı olarak görülmediği bu dönemde, oyun konusunda da çocukların yaşlarına uygunluğun göz önüne alındığı bir anlayış bulunmamaktadır. Belki de çocukların bugünkü anlayışa paralel olarak oyunlar oynayabilmeleri bunu halihazırda yetişkinlerin de yapıyor oluşundan ileri gelmektedir. Yetişkinler ve çocuklar aynı ortamlarda, aynı oyunları oynamış ve bu normal karşılanmıştır. Orta Çağ’dan başlayarak

modern dönemlere kadar yetişkinlerin, çocukların para karşılığında şans oyunları, kart oyunları oynamalarına ses çıkartmadıkları söylenmiştir (Aries, 1962, s.71). Görüldüğü üzere, yetişkinler ve çocukların oynadığı oyunlar arasında bir fark görülmemiş; nasıl yetişkinler saklambaç, körebe gibi oyunlar oynamışsa çocuklar da büyükleri gibi kumar oynamışlardır. Çocukların para karşılığında oyunlar oynaması, günümüz çocuk yetiştirme anlayışına çok terstir; ancak Orta Çağ'da nasıl çocukların alkol tüketmeleri normal karşılanmışsa kumar oynamalarına da ses çıkarılmamıştır. Çünkü onlar birer küçük yetişkin olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Yani, dönemin anlayışı ve çocuk algılayışı bu yönde olduğundan aileleri suçlamak yanlış olacaktır.

Orta Çağ döneminde, bugünkü anlamıyla bir eğitim anlayışı yoktur. Eğitimin çocuklar açısından en önemli işlevi onları yetişkinliğe hazırlamaktır. Kürşat Bumin, eğitim kurumlarının çocukların isteklerine ve zayıflıklarına engel olacak sıkı bir disipline sahip olması gerektiği düşüncesinin hakim olduğunu belirtmiştir (Bumin, 2013, s.21). Çocukların her an dürtülerine yenik düşerek kötülüğe yönelebilecekleri fikri bu düşünce üzerinde etkili olmuştur. İlk günah öğretisinden izler taşıyan bu düşünce, çocukların zayıf karakterlerinin üzerinde bir denetim sağlayarak onları doğru yola çekmeyi amaç edinmiştir. Bu durumda, çocukları hiçbir zaman özgür bırakmayan dönemin genel algısı eğitim alanında da varlığını sürdürmektedir diyebiliriz. Orta Çağ'da eğitim dendiğinde günümüz kurumsallaşmış okullarını akla getirmek yanlış olacaktır. Heywood, o dönemdeki eğitim düşüncesinin şimdikinden farklı olduğunu, çıraklık yöntemine dayalı bir yetişkinliğe hazırlık süreci olarak görüldüğünü savunmuştur (Heywood, 2003, s.25). Diğer bir deyişle, eğitimin genel gayesi, dönemin çocuk üzerine yüklenen geleceğin yetişkini olma algısını yaşatmak ve bu hazırlık sürecinde büyük bir rol oynamaktır. Aries de Orta Çağ eğitiminin usta-çırak ilişkisiyle yürütüldüğünü ve deneysel, teorik bilgiler yerine uygulamanın ön planda tutulduğunu ifade etmiştir (Aries, 1962, s.141). Çıraklık, Orta Çağ döneminin en yaygın eğitim biçimidir. Çocukların hızlı bir şekilde yetişkin hayatına adım atmaları amaç edinildiğinden çıraklık yoluyla mesleki ve yaşama dair bilgileri tecrübe yoluyla elde etmeleri beklenmiştir. Mesleki eğitime ne kadar erken başlanırsa çocuklar için daha iyi olacağı düşünülmektedir. Bebeklikten çıkar çıkmaz hem kendi ailelerine yardım ederken hem de dışarıdaki işlerde çalışırken belirli cinsiyet kalıplarını kendilerine model almışlardır. Yaşam sanatının hızlıca öğretilmesi amaçlandığından çocuklar, olabildiğince küçük yaşta çıraklık yapmak üzere evden gönderilmişlerdir. Orme, çocukların bazılarının tarlada büyüklerine yardım ederken, diğerlerinin çalışmak üzere başka evlere gönderilmiş

olduğunu öne sürmüştür (Orme, 2005, s.6). En yaygın olan uygulamalar, çocukların çiftçilerin, zanaatkarların yanında çalışmaya başlaması veya hizmetçilik yapmak üzere evden ayrılmalarıdır. Bu yolla yaşama sanatı tecrübe edilerek öğrenilmekte, ezberci ve teorik eğitimlerden uzak tutularak hep uygulama ile öğrenme metodu önde tutulmaktadır. Aslında, bu eğitim hem gerçek hayata paralellik göstermesi açısından pragmatisttir hem de tecrübeyle öğrenim etrafında geliştiğinden kalıcı bir davranış edinimi sağlamaktadır. Metot olarak günlük hayatta işe yaramayacak ezberci öğretimden kat kat iyiydi. Ancak verilen eğitim daha çok mesleki alanda sınırlı kalmakta; bu da bir eksik olarak kendisini göstermektedir. Ayrıca, dönemin eğitim anlayışında bireylerin yaşlarına uygunluk ilkesi göz ardı edilmektedir. Gerçi bunun gerekliliği bilinmemektedir; çünkü toplumdaki herkes bir yetişkin olarak ele alındığından eğitimi yaşa göre kademelendirmek ihtiyacı hissedilmemektedir. Bu da çocukluğa özel bir anlam verilmediği ve ayrı bir dönem olarak algılanmadığı düşüncesini pekiştirmektedir. Çünkü Orta Çağ'da okul –bugünkü anlamıyla bir okul yapısından bahsedilemez– sadece çocuk odaklı değil, toplumdaki her yaştan bireyi kapsayan bir anlayışa sahiptir. Bundan dolayıdır ki sınıflarda yetişkinler ve çocuklar, toplumun diğer yaşam alanlarındaki gibi beraber olmuşlardır. Aries, okulun asıl amacının çocuğun eğitimi olmadığına bu yüzden de uzun süre okulların yaşlara göre ayırım yapmadığına değinerek bu durumun bir başka sebebine de açıklık getirmiştir (Aries, 1962, s.330). Bu durum her ne kadar çocukların akranlarıyla sosyalleşmelerinin önüne geçmiş olsa da kendilerinden olgun bireylerden yaşama dair bir şeyler öğrenmelerine olanak sağlamıştır. Onlara hızlı bir şekilde benzemek esas olduğundan bu bir sorun teşkil etmek yerine belki de bir gereklilik olarak görülmüştür. İlk ortaya çıkan okulların en büyük işlevi dinsel öğretim sağlamalarıdır. Orme, eğitimin Latin alfabesinin öğrenilmesiyle başladığını belirtmiştir (Orme, 2005, s.5). Latince hem okulların din öğretisini odağa almasıyla yakından ilişkiliydi hem de Bumin'in de savunduğu gibi günlük dilden ayrı olan bu dil onları tecrit etmenin bir yolu olarak görülmüştür (Bumin, 2013, s.31). Dönemin çocuğun masumluğunu reddeden düşüncesinin ışığında okulların olabildiğince çocuğu denetim altına alma, dış dünyadan soyutlama ve onları şekillendirme amacı olduğu çıkarımı yapılabilir. Bir kara bulut gibi toplumları etkisi altına alan ilk günah öğretisi, belki de en çok bu kurumlarda varlığını hissettirmiştir. Bu anlayışın etkisiyle zaten günahkar sayılan çocuğun yeni günahlar işlemeye çok yatkın olduğu düşünülmüştür. Tan da okullarda çocukların doğasındaki zayıflıklara yenik düşmelerinden korkulduğu için sıkı bir gözetim ve disiplin olduğunu açıklayarak duruma açıklık getirmiştir (Tan, 1994, s.12-13). Toplumda modernleşme ile beraber, çocuğun masumluğuna olan inanç yaygınlaşmakta

ve çocukluk kavramının gelişmesiyle okulların işlevi de günümüz okullarına benzerlik göstermeye başlamıştır. Özellikle çocukluk konusundaki bilinç arttıkça çocuğun nasıl eğitilmesi gerektiği hakkındaki düşünceler de değişmiştir. Bu da modern eğitim kuruluşlarının yapısı ve işleyişinde kendisini göstermiştir. Öğretilen konuların içeriği, eğitim metodu, öğrenci-öğretmen ilişkileri ve yaş baz alınarak yapılan kademelendirme modern eğitim kurumlarının tipik özellikleri olarak kendisini göstermiştir ve bu algı etrafında varlığını sürdürmüştür.

3. Erken Modern Dönemde Çocukluk

Erken modern dönemde geçmişe kıyasla çocukların yaşamında ve algılanışında dikkate değer bir değişim görülmüştür. Bunda çocukluk algısının ve Aries'in de deyimiyle "çocukluk duygusunun" gelişimi büyük bir rol oynamıştır. Çocukluk duygusunun gelişmesi; sanayinin gelişmesi, orta sınıfın öne çıkması, aile yapısının değişmesi, çocuk ölümlerinin azalması, boş zamanların artması ve aile ile çocuk arasındaki duygusal bağın artmasıyla mümkün olmuştur (Toplumsal Tarihte Çocuk, 1994, s.xi). Ayrıca Postman, bunlara ek olarak matbaanın çocukluk fikrinin ortaya çıkışında etkili olduğunu savunmuştur. Matbaanın ortaya çıkışıyla okuryazar olma gereği ortaya çıkmış ve Postman'a göre çocuklar okuma yazmayı öğrenerek yetişkinliği kazanmak zorunda kalmışlardır (Postman, 1995, s.52). Bu da okullaşmanın toplumun bir gereği olarak var olmasını gerektirmiştir. Okullarda okuma yazma öğrenerek çocuklardan yetişkinlik mertebesine ulaşmaları beklenmiştir. Toplumdaki bahsettiğimiz bu köklü değişiklikler, çocukluk kavramının inşasına çok büyük etkide bulunmuştur. Bu gelişmeler, doğrudan ve dolaylı olarak çocukların ailenin küçük bir bireyi olarak değer kazanmasını sağlamış ve toplum yaşantısında büyük değişimlere yol açmıştır. Çocuklar; kundaktan çıkar çıkmaz yetişkinliğe hızlıca hazırlanan bireyler yerine üzerine titrenen, hemen iş hayatına atılmadan önce uzun seneler boyunca çağımızdaki gibi okula gidip yaşatlarıyla vakit geçiren kişiler haline gelmişlerdir. Bekir Onur'un da belirttiği gibi çocuklar; edilgen birer alıcı olmak yerine hem kendileri hem de toplum adına yapıcı ve üretici bireyler haline gelmişlerdir (Onur, 2007, s.123). Sanayideki ve genel olarak iktisadi ilişkiler alanındaki yeniliklerin toplumun yaşantısını; dolayısıyla toplumun küçük üyelerinin yaşantısını da etkilemiş olduğu çok açıktır. Dobrin, iktisadi alandaki gelişmelerin, küçük çocukların işgücü süreçlerinde artık gerekli görülmemesine yol açtığını ifade etmiştir (Dobrin, 2013). Sanayinin gelişmesinin bir sonucu olan makineleşme, büyük ölçüde eskiye oranla insan gücüne duyulan ihtiyacı azaltmıştır. Bu şekilde uzun çalışma saatleri kısalmış ve insanların hem kendilerine hem

ailelerine ayıracak boş zamanları olmuştur. Aileler, çocuklarıyla ilgilenecek zamana sahip olmuşlar ve bu çocuk ihmallerinin önüne geçilmesine zemin hazırlamıştır. Çocuklarıyla ilgilenmeye zaman bulan anneler onları kundaklayarak bir yere bırakmamış ya da başka ailelerin yanına kolay kolay göndermemişlerdir. Heywood da endüstrileşme sonucunda annelerin iş gücüne katılmayıp evde kalarak çocuklarına daha fazla ilgi gösterebildiklerini ifade etmiştir (Heywood, 2003, s.126). Aynı zamanda orta sınıfın önem kazanması ve çekirdek aile yapısının yaygınlaşmasıyla, aileler daha çocuk merkezli bir anlayışa sahip olmuşlardır. Ebeveynler çocuklarının üzerine titremişler, onların iyiliğini düşünmeye başlamışlar ve onların eğitimine önem vermişlerdir. Değişen çalışma hayatının diğer bir sonucu olarak toplum, eğitilmiş iş gücüne ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaç eğitime verilen önemi arttırmıştır. Eğitimin süresi uzadıkça çocukluğun süresi de uzamıştır; bu da modern çocukluk anlayışında önemli bir adımdır. Eğitilmiş bir toplumun, gelişen tıbbın ve çocuklara gösterilen ilginin bir sonucu olarak çocuk ölümlerinde belirgin bir düşüş gözlemlenmiştir. Çocuk ölümlerinin azalması, çocuğa duyulan bağlılığın hem sebebi hem de sonucu olarak yorumlanabilir. Çocuğa duyulan sevgiyle onların bakımına ve sağlığına daha çok önem verilmiş, özenli davranılmış ve çocuklar daha az ölüme terk edilmişlerdir. Çocukların yaşamı uzadıkça elden yitip gidecek bir varlığa bağlanmaya olan gönülsüzlük de ortadan kalkmıştır. Aileler, çocuk konusunda bilinçlenmeye devam ettikçe çocuk sayısında bir azalma görülmüş, çocuklara gösterilen ilgi artmış ve onlara hem zaman hem de maddi kaynak ayrılmıştır. Çocuk sayısındaki azalma doğal olarak ailelerin çocuklarına daha çok vakit ayırmalarına, onların her ihtiyacıyla ilgilenebilmelerine olanak sağlamıştır. Çocuklar onlar için daha kıymetli bir hale gelmiş ve eski tarihlerde gösterilen ihmaller yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştır. Dahası, toplumda bireyselleşmenin ortaya çıkışı ile aile ve evdeki yaşayış değişmiş ve özel hayat değer kazanmıştır. Orta Çağ'dan erken modern zamana dek insanlar her şeyi toplum içinde, toplumla beraber yaşamışlardır. Artık herkes kendi evine çekilmiş, dışarıya daha kapalı bir yaşam sürmüştü ve bunun bir sonucu olarak aile bağları kuvvetlenmiştir. Mine Tan'ın da belirttiği gibi, eski çağlarda beden yalnızca insanın kendisine ait değil bir ölçüde geniş ailenin üyelerine de ait sayılmıştır. Çocuklar da toplumun bir uzantısı olarak ebeveynlerine olduğu gibi soylarına da ait görülmüşlerdir (Tan, 1989, s.82). Herkesin ortak bir ürünü olarak görülen çocuk üzerinde herkes söz sahibi olmaya çalışmıştır. Çocuklarıyla baş başa uzun vakitler geçiremeyen ebeveynler onlara gerekli ilgi ve alakayı gösterememişlerdir. Ancak, sanayileşme büyük ölçüde bu durumda bir değişim sağlamış; makineleşmenin de etkisiyle iş gücü yetişkin erkeklerden sağlanmıştır. Bu da annelerin çocuklarına daha fazla ilgi gösterebilmesine

katkı sağlamıştır. Ayrıca, toplumda insana verilen değerin de değişimiyle artık çocuklar vahşi, küçük canavarlar olarak değil, bir birey olarak değer kazanmışlardır (Dobrin, 2013). Çocukların kendi doğaları kabul edilmiş ve geleceğin yetişkinleri olarak değil oldukları halleriyle ilgi görmüşlerdir. Bu durumu etkileyen unsurlardan biri de ilk günah öğretisinin terk edilerek çocukluğun masumlğunun toplum içerisinde yer bulmasıdır. Dönemin düşünürlerinin ve ahlakçıların da etkisiyle çocukların doğuştan masum olduğu görüşü yaygın bir inanış haline gelmiştir. Eskiden nefretle ya da kötü gözle bakılan, toplumun önem kazanmış bireyelerine halkın davranışı da olumlu olarak değişmiştir. Anne babalar çocuklarına daha çok değer göstermiş ve sevgiyle yaklaşımaya başlamışlardır.

Erken modern döneme gelindiğinde her ne kadar çocukluğa dair olumlu görüşler kendini göstermiş olsa da cinsiyete dayalı ayrımcılık konusu halen toplum üzerinde etkili olmaya devam etmiştir. Akbaş ve Atasü Topçuoğlu çalışmalarında, çocukluk inşasının sınıfsal, etnik ve cinsiyet temelinde ayrımcılıklar içerdiğini ve kavramsal olarak yaratılan bu imtiyazlı gruba sadece belirli toplumsal grupların dâhil olabildiğini öne sürmüşlerdir (Akbaş ve Atasü Topçuoğlu, 2009, s.100). Çocukların, çocukluğun keşfiyle hak ettikleri değeri görmeye başladıkları düşünülse de aslında kız çocukları halen daha karşı cinslerinin gölgesinde kalmışlardır. Çocuğun gereken değeri kazanmaya başladığı bu modernleşme süreci, hem sosyal statüyü hem de cinsiyeti ayrıştıran zihniyeti değiştirmeyi başaramamış üstüne bu durumu daha da çok beslemiştir. Diğer bir ifadeyle, üst sınıflara ait erkek çocukları dışında kalan kesim bu modernleşme sürecinin ilk etapta bir öznesi olamamışlardır. Aries de çocukluğun ilk olarak erkek çocukları üzerinde keşfedildiğini (Aries, 1962, s.58), kız çocukların uzun süre daha geleneksel şekilde yaşadıklarını belirterek, cinsiyet ayrımlarının toplumdaki yansımaya bu şekilde dikkat çekmiştir. Aynı şekilde, çocukluk kavramının ilk keşfinin başrolü olan erkek çocuklar kılık kıyafet konusunda da ilk gelişmeleri yaşamışlardır. Kızlar uzun süre daha, sosyal sınıflarındaki kadınlar gibi giyinmeye devam ederken; erkek çocuklar çocukluk dönemine özgü kıyafetlerle toplumda kendilerine yer bulmuşlardır. Heywood ise, erkek çocuklarının kız çocuklardan daha geç süttan kesildiğini dile getirerek ayrımcılığa dikkat çekmiştir. 19. yüzyıl Fransa'sında erkekler iki, kızlar ise bir yaşında süttan kesilmişlerdir (Heywood, 2003, s.83). Anne sütüyle beslenmek bir evladın en büyük hakkıyken; erkek çocuklarına verilen değer, kız çocuklarının anne sütünün nimetlerinden daha az yararlanmasıyla sonuçlanmıştır. Buna ek olarak, Rönesans Floransa'sında erkek çocuğun evde emzirilmesi, kız çocukların emzirilmesine tercih edilmiştir (Heywood, 2003, s.80). Kız çocuktan vazgeçmek bu kadar

kolayken, erkek çocuklara olan bağlılığın daha fazla olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Bir çocuk sütanneye verilmek üzere evden ayrılacaksa ilk tercih kızlardan yana kullanılmıştır. Bu durumda onların gelecekte eve bir faydasının olmayacak olduğu inancı büyük bir rol oynamaktadır. Erkek çocuklar olabildiğince elde tutulmaya çalışılmış, çoğu zaman kızlara tercih edilmişlerdir. Dolayısıyla evden bu kadar erken gönderilen çocukların ölüm ihtimali de doğru orantılı olarak yüksek olmuştur. Dahası, erkek çocukların eğitimine kızlardan daha çok önem verilmiş, karşı cins çoğu eğitim kurumundan uzak tutulurken erkekler üst kademelere kadar rahatça öğrenim görmüşlerdir. Heywood, zenginlik, statü, cinsiyet, ırk ve bölgenin okula gitme durumu üzerinde etkileri olduğunu ve kız çocuklarının gramer okulları, üniversiteler gibi kurumlardan dışlandığını, temel eğitimden bile mahrum bırakılmış olduklarını ifade etmiştir (Heywood, 2003, s.190). Orta Çağ'da da kızların gelecekte bir anne ve eş olarak toplumda yer alacakları görüşü, eğitim kurumlarından dışlanmalarına sebep olmuştur. Sonuç olarak, kızların maruz kaldığı toplum düzeni Orta Çağ'dakinden farklı olmamıştır. Çünkü çocukların yaşamlarındaki değişimler çocuk modernleşmesinin inşasıyla mümkün olabilmektedir. Alt sınıfa ait çocuklar ve kızlar bu haklara sahip olabilmek için çocukluklarının keşfedilmesini beklemek zorunda kalmışlardır.

Çocukluğun inşasından sonra, çocuklara karşı ilginin artmasıyla çocukların beslenmesi konusu çeşitli uzmanlarca ve ailelerce dikkate alınan bir alan olarak kendini göstermiştir. Doğru bilinen yanlışlar irdelenmiş, ebeveynlere bu konuda tavsiyeler verilmiştir. Çocuğa verilen değerin bir sonucu olarak onların sağlıklı bireyler olarak yaşam sürmeleri ve erken yaşta ölüme mahkûm olmamaları istenmiştir. Çocuklarının üstüne titremeye başlayan ailelerin çocuklarının beslenmesine verdiği önemin yanında, onları kendilerinden uzağa başka bir ailenin yanına göndermeyi göze alamadıkları da bir gerçektir. Bu da sütannelere çocukları gönderme alışkanlığının azalmasında uzman tavsiyesi dışında gelişen sebeplerden biridir. Çalıştığı için çocuklarına zaman ayıramayan bazı anneler modernleşmenin etkisiyle iş yaşamından uzaklaşarak çocuklarıyla ilgilenme şansına sahip olmuşlardır. Aynı zamanda uzmanların bu konudaki uyarıları da toplumu etkilemiştir. Orta Çağ döneminde çocukların yetiştirilişiyle ilgilenmiş bir uzmana rastlamak zordur. Erken modern döneme gelindiğinde çocuk algısındaki değişimlerin bir sonucu olarak çocuk ilgilenilmeye değer bir alan olarak görülmüştür. Uzmanların, çocukların beslenmesi gibi konularla ilgilenmesi geçmişten gelen yanlış inanışların önüne geçilebilmesine olanak sağlamıştır. Özellikle sütannelik uygulaması konusunda ortaya atılmış görüşler, aileleri çocuklarını evlerinde beslemeye itmiştir. Anne sütüyle beslenen çocukların,

sütanneye gönderilmiş çocuklardan daha az ölüm oranına sahip olduğunun ortaya çıkması bu değişimi tetiklemiştir (Heywood, 2003, s.82). Çünkü artık çocuklar ailelerin kolayca vazgeçeceği bireyler olmaktan çıkmışlardır ve çocuklarıyla güçlü bağlar kurmaya başlayan aileler onların sağlığına dikkat etmeye başlamışlardır. Sütannelere gönderilen çocukların ölüm riskinin daha yüksek olduğu görüşünün toplumda yer bulmasıyla bu uygulama terk edilmeye başlanmıştır. Ayrıca, Heywood 19. yüzyılda sterilize edilmiş süt ve biberonların bulunmasını da bu değişimin adımlarından biri olarak görmüştür (Heywood, 2003, s.81). Bu günlük hayatı kolaylaştıracak gelişmeler, bebeklerine anne sütü sağlayamayan aileler için kurtarıcı olmuştur. Çocuklarından kopmak istemeyen ebeveynler bu buluşlarla evlatlarını evlerinde besleyebilmişler; bu da çocuğun çok erken bir yaşta ailesinden ayrılmasını önlemiştir.

17. yüzyıldan itibaren çeşitli uzmanlar, kundaklamanın yanlış bir uygulama olduğunu savunmaya başlamışlardır. Sanıldığı gibi aksine kundaklamanın bebek gelişiminde olumlu bir etkisi olmadığı ortaya çıkmıştır. Ebeveynlerin bebeğin vücut yapısının gelişiminde faydalı olduğuna inandığı bu uygulamanın onlara zarar verdiği uzmanlar tarafından ortaya çıkarılmıştır. Uzmanlar, bebeklerin sınıksız bir şekilde kundaklanmamasını ve günde en az bir kere üstlerinin değiştirilmesini önermiştir. Bu şekilde bebeğin kan dolaşımı sağlanacak, saatlerce sınıksız bir şekilde kundağın içinde kalmayacaklardır. Bu hem bebeğin hareket özgürlüğünü engellemekte hem de yaşam kalitelerini etkileyecek deformasyonlara sebep olmaktadır. Saatler boyunca kundağın içinde dışkı ile beraber kalan bebeklerin mikrop kaparak hasta olmaları şaşılacak bir durumdur. Bu hastalıklar ölüme kadar giden sonuçlar doğurabilmiştir. Dönemin bebek ölüm oranlarının yüksek oluşunda bu durumun da etkisi olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Rousseau, Emile adlı eserinde çocukların sınıksız kundaklanmasına karşı olduğunu şu sözleriyle göstermiştir: “Çocuk kılıflarından çıkıp tam da solumaya başlamışken, onun daha sıkışmış durumda kalacağı başka kılıflar içine konmasına izin vermeyin” (Rousseau, 2017, s.41). Bu eleştiriler ve öneriler ışığında kundaklama 18. yüzyılda yavaş yavaş yok olmaya başlamıştır.

Çocukluk alanındaki gelişmelerinde etkisiyle 17. yüzyıl ve sonrasında kılık kıyafet konusunda da gelişmeler görülmeye başlanmıştır. Çocuklar artık sadece ait oldukları sınıfların karakteristik özelliklerini taşıyan kıyafetler yerine, yaş olarak da ayırt edilebilir bir giyim tarzıyla kendilerini göstermişlerdir. 17. yüzyılın barındırdığı bu değişiklik çocukluk algısında gelişmeler olduğunun bir kanıtıdır ve dönemin portre eserlerinden bu değişim rahatlıkla görülebilir. Zaman boyunca, çocukluk kavramının algılanışında değişiklikler çocukların giyimine de yansımış ve etkisini

göstermiştir. Böylelikle yetişkinlik duygusunun çocuk üzerindeki etkileri gözle görülür bir şekilde kaybolmaya başlamıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde, aydınlanmacı düşünürlerin yarattığı etkiyle de çocukluk algısı biraz daha gelişmiştir. Gelişen bu algı doğal olarak çocukların giyiminde de etkisini göstermiştir. 18. yüzyıla gelindiğinde çocuğun özgürlüğünü öne çıkaran anlayışın da etkisiyle çocuk giysilerinde değişimler görülmüştür. Bumin eserinde, 18. yüzyılın ortalarında görülmeye başlanan özel çocuk giysilerinin, bir yandan çocukları büyüklerinden ayırarak onlara ayrı bir yer tanıırken, öte yandan da çocuğa hareketlerinde bir serbestlik sağladığını ve çocukların başları ve sırtlarındaki yükün hafiflediğinden söz etmiştir (Bumin, 2013, s.47). Özetle, toplumun çocuğa karşı algısı ne yönde olduysa giyim konusundaki alışkanlıkların da buna bağlı olarak değiştiği söylenebilir. Önceki dönemlerde yetişkinlerden ayrı kimliği bilinmeyen çocuğun giyiminde kendine özgü bir farklılık görülmemiştir. 17. yüzyıla gelindiğinde yeni keşfedilen çocukluk alanı, çocukların özel giysilere sahip olabilmelerine olanak sağlamıştır; artık yetişkinler gibi gösterişli giyinmeleri gerekmemiş, yaşlarına uygun sade kıyafetlere sahip olabilmişlerdir. Son olarak 18. yüzyılın kazandırdığı yeni kimlik, eski yüzyıllara oranla giyim konusunda daha rahat ve harekete olanak tanıyan tercihlerde bulunulmasına yol açmıştır.

18. yüzyıla gelene dek çocuk yetiştirilişinde bazı yanlış uygulamalar söz konusudur. Bu uygulamaların bazıları yanlış inanışlardan ötürü kendini göstermiş olsa da çocuklara karşı takınılan ihmalkâr tutumun da etkileri görülmektedir. Bilimin gelişmemiş olması, tavsiye verecek uzmanların eksikliği sebebiyle anneler, çocuk yetiştirme konusunda büyüklerinden ve çevresindeki diğer kadınlardan öğrendiklerini uygulamışlardır. Bu da yanlış uygulamaların nesiller boyunca aktarılmasına yol açmıştır. Ancak 18. yüzyıla gelindiğinde, yıllar boyunca süregelen çocuk bakımına dair yanlış inanışlar, uzmanların görüşlerinin de artan etkisiyle yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Uzmanlar anne babalara, inek sütünü kaynatma, beslenme araçlarını temiz tutma ve yemekten önce elleri yıkama gibi hijyen konusunda önerilerde bulunmuşlardır. Ayrıca, bebeklerin başlarında yaralar oluşmasına mahal vermeden onları yıkamalarını öğütlemişlerdir (Heywood, 2003, s.86). Uzmanların bebek bakımına dair bu tavsiyelerinin etkisiyle çocukların sağlık durumları ile daha çok ilgilenilmeye başlanmış, bu da hijyene bağlı olarak hastalık kapmalarını önlemiştir. Tüm bu gelişmeler, erken ölümlerin düşüşünde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Yaşama şansı yükselen çocuklar ile aileleri, onları kaybetmekten korkmadan, sağlam bağlar kurmaya başlamışlardır.

Erken modern dönemde toplumla iç içe olan geniş ve kalabalık aileler yerini, özel yaşamı olan, bireyselleşmiş küçük birimlere bırakmıştır. Orta

Çağ'ın geniş aile modelinde çocukları yetişkin yaşamından uzak tutmak zordu; her şey çocuğun çevresinde, gözleri önünde yaşanmaktadır (Tan, 1989, s.80). Bu büyük ve kalabalık evlerde çocuğun üzerinde özel bir denetim sağlamak zordur. Daha küçük evlerde ikamet eden, yoksul, alt sınıf ailelerinin çocukları da diğerleri gibi uzun bir süre boyunca yetişkinlerle iç içe, her şeyi tecrübe etmektedir. Yaşam alanı dar olan bu ortamlarda çocuklar, etraflarında yaşanan her şeye şahit olmaktadır (Tan, 1989, s.80). Özel bir yaşamları ve yaşam alanları olmadan her konuda ortak bir anlayışla yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu geleneksel aile anlayışı çocukluğun keşfedilişini engelleyen unsurlardan biri olmuştur. Öncelikle bu kalabalığın içinde çocuk büyük ihtimalle sürekli ihmal edilmektedir. Çocuğun farklı olduğu, kendi özellikleri olduğu gözlerden kaçmaktadır. Bu sebeple erken modern dönemde aile yapısındaki gelişmeler, çocukluğun keşfi açısından kayda değer bir önem taşımıştır diyebiliriz. İlk olarak anne baba ve çocuktan oluşan çağdaş aile kavramı, kentler ve kasabalarda ortaya çıkmıştır. Yine de 19. yüzyıla gelindiğinde halen kırsal bölgelerdeki aileler eski yaşam biçimine bağlı yaşamaya devam etmiştir. Orta sınıfın öne çıkmasıyla, çekirdek aile yapısı pekişmiş ve çocuklar toplumdan daha uzak bir ortamda, kendi kısıtlı çevreleriyle vakit geçirmeye başlamışlardır. Aries, 17. yüzyıla dek hayatın halka açık yaşandığını ve bu yüzyıldan itibaren özel yaşamın önem kazandığını belirtmiştir (Aries, 1962, s.405). Her şeyi toplum içinde yaşayan bireyler artık kendi çekirdek aileleriyle dışarıya daha kapalı bir yaşam sürmüşlerdir. Bu çekirdek ailelerde çocuklar ailenin merkezine alınmış ve onlarla çok daha kuvvetli bir duygusal bağ kurulmuştur. Çocukların ailelerine bağımlılığı giderek artarken, ebeveynlerin de çocuklarına duydukları bağlılık artmıştır. Çocuklara geleceğin yetişkinleri olarak değil, olması gerektiği gibi bir çocuk olarak anlam yüklenmeye başlanmıştır. Geçmişten farklı olarak çocuklara özgü dil, davranış, giyim ve oyunlar ortaya çıkmıştır. Artık yetişkinlerin dünyasından yavaş yavaş çekilen çocuklar, yaşlarının gerektirdiği şekilde yaşamaya başlamışlardır.

Oyunun çocuklara ait bir alan olarak görülmesi çocukluk özelliklerinin bilinmeye başladığını gözler önüne sermektedir. Çocuk işe gitmek, çalışmak yerine okula gitmeli ve oyunlar oynamalıdır. Orta Çağ döneminde de çocuklar oyun oynuyordu ve oyuncaklara sahipti ancak oyun, onlara özel bir aktivite olarak değil, yetişkinlerle paylaşmak zorunda oldukları bir alan olarak var olmuştur. Bu da yetişkin ve çocuk arasında bir ayrım bulunmadığını, çocuğun farklılıklarının keşfedilmemiş olduğunu göstermektedir. Oyun ve oyuncak dendiğinde akla ilk olarak çocuğun gelmesi ancak çocukluğun keşfinden sonra mümkün olabilmiştir. Yetişkinler de bir dönem çocuklarla beraber ortak oyunlar oynamıştır, oyunun çocuklara

ait bir alan haline gelmesi çocukluk kavramının modernleştiğini gözler önüne sermektedir. Tan, 17. yüzyıla gelindiğinde yetişkin ve çocukların birlikte oynadığı oyunların ayrıldığını ve çocukların yetişkinlerin bulunduğu yaşam alanlarından yavaş yavaş uzaklaşmaya başladığını ve onlara özgü oyun ve oyuncakların ortaya çıktığını ileri sürmüştür (Tan, 1989, s.78). Orta Çağ dönemindeki yetişkin-çocuk birlikteliğinin erken modern dönemde yavaş yavaş terk edilmeye başlanmasıyla çocukların kendilerine özgü davranışlar gösterdiği, kendilerine ait alanlarda günümüz çocukluk anlayışına paralel bir şekilde hareket ettiği gözlenmiştir. Etrafta yetişkin kıyafetleri içinde işlerine koşturan, tarlalarda çalışan, kumar oynayan “minyatür çocuklar” yerine hafif kıyafetleriyle kovalamaca oynayan, oyuncaklarıyla koşuşturan ve ellerinde defter ve kitaplarıyla okullarına giden çocuklar görmek modern zamanlara ait bir durumdur. Günümüz çocuk anlayışına dayanarak modern zamanlardaki çocuk algısı tam da olması gereken, küçük bireylerin hak ettiği bir algıdır. Modern zamanlara gelindiğinde oyun ve oyuncaklarda birtakım değişiklikler olduğu, oyuncağın endüstrileşmesiyle çocuklara daha farklı oyunlar sunulduğu bilinmektedir. Bu oyuncaklar, çocuk oyunlarında bireyselleşme, içe kapanma, soyutlanma ve tüketime yönelme gibi davranışları çocuklara kazandırmıştır (Onur, 2005a, s.528). Çünkü artık çocukların kendi ürettikleri oyunlar ve oyuncaklar yerine tüketim dünyasının, onlara uygun gördüğü şekilde kendilerine sunulmuştur. Bireyselleşmenin öne çıktığı bu dönemde oynanan oyunlar da çocuğun yalnızlaşmasına sebep olmuştur. Günümüze gelene kadar bu durum daha da ciddileşerek ellerinde bilgisayarları ve tabletleriyle yaşayan sosyal bir çocuk modeli ortaya çıkarmıştır. Özetle; her çağda toplumun ve endüstrinin yarattığı algı, çocuk oyun ve oyuncaklarını, çocukları pasifleştirerek değiştirmiştir.

Bilindiği üzere, modernleşme ile beraber çocukluk kavramının gelişmesiyle aileler çocuklarına daha çok değer vermiş ve olabildiğince yanlarında tutmaya çalışmışlardır. Eski çağlardaki gibi hızlıca yetişkinliğe adım atması beklenmeyen çocukların, eğitimlerine önem verilmiş ve yavaş yavaş çalışma ortamından uzaklaştırılmışlardır. Bumin, eğitimin de çocukları yetişkinliğe en güzel biçimde hazırladığı ve onların isteklerine ve zayıflıklarına engel olacak sıkı bir disipline sahip olduğu görüşünün yaygın olarak toplum içerisinde var olduğunu ileri sürmüştür (Bumin, 2013, s.21). Orta Çağ’da kendisini gösteren bu algı, erken modern dönemin başlarında da kendisini göstermiştir. Okul, toplumun idealize ettiği neslin inşa edilmesinde büyük bir rol oynamıştır. Devlete ait olan eğitim kurumları, çocukluk üzerinde egemenliğini kurmuş ve istenen nesli daha küçük yaşlardan bu yolla oluşturmaya çalışmışlardır. Onur, çocukların bir düzene ve disipline

sokulmasının okullar aracılığıyla daha kolay olduğunu ve okullaşma yaygınlaştıkça çocukluğun süresinin de uzamaya başladığına işaret etmiştir (Onur, 2007, s.20). Çünkü okul, çocukları iş yaşamından ve yetişkinlerle ortak olan bir yaşamdan uzaklaştırmıştır. Çocuklara odaklanan bir eğitim anlayışı, onların yetişkin dünyasına katılmalarını büyük ölçüde ertelemiştir. Çocukluğa yayılan bir okul anlayışında, çocuklar artık kendi yaşatlarıyla sosyalleşme imkânı bulabilmiştir. Okullar artık çocuklara özgü kurumlar haline gelmiş, yetişkin olmanın şartı okumaktan geçmeye başlamıştır. Postman, okullaşmada ve çocukluğun gelişmesinde matbaanın büyük bir etkisi olduğunu savunmuştur ve matbaa yayınlarının, okuma yetersizliğine dayalı yeni bir çocukluk anlayışı yarattığını öne sürmüştür (Postman, 1995, s.31). Artık yetişkin olabilmek için kundaktan çıkmak yeterli değildir, çocuklar yetişkinliğe adım atabilmek için okuryazar olmak durumunda kalmışlardır. Okuryazar olabilmek için çocukların bir eğitime tabii tutulmaları bir ihtiyaç haline gelmiştir. Postman'a göre bu ihtiyaç Avrupa uygarlığının okullarını yeniden icat etmiş ve bu şekilde çocukluk zorunlu kılınmıştır (Postman, 1995, s.52). Görüldüğü üzere; toplumda meydana gelen değişim ve gelişim süreci, eğitimde de yansımaları bulmuştur. Okullar, toplumun düzenini kurmak, yetiştirilmek istenen insan tipini oluşturmak isteyen devletin sıkı denetimine ve güdümüne bağlı kurumlar olarak ortaya çıkmıştır. Önceleri iyi bir Hristiyan yetiştirme amacı taşıyan kiliseye bağlı okullar yerini, iyi bir vatandaş, ideal tip insan yetiştirme hedefine sahip, devletin sıkı denetimi altında olan okullara bırakmıştır. Kürşat Bumin'in deyişiyle "Çocuklar kilisenin çocukları olmaktan kurtulup devletin çocukları olmuşlardır" (Bumin, 2013, s.85). Her dönemde, kendi yaşam stilini, kendi ideal insan tipini dayatmak isteyen otoriteler ortaya çıkmıştır ve bu öncelikle okul aracılığıyla çocuk üzerinde yapılmak istenmiştir. Çünkü çocuklar toplumun geleceğini oluştururlar ve her biri toplumun kaderini belirler. Bu sebeple çocuk eğitiminin, devletin varlığının devamını sağlamak amacıyla vatandaş yetiştirmenin ilk adımı olduğu düşünülmüştür (Akbaş, Atasü Topçuoğlu, 2009, s.100). Son olarak, modern çocuk kavramının orta sınıf odaklı geliştiğini ve eğitim, sağlık gibi alanlarda daha ayrıcalıklı bir yer edindiklerini unutmamak gerekir. "Gerek kolejlerin verdiği eğitimin daha çok orta sınıf üzerine kurulu olması, gerek bu kurumların günlük yaşamı hor gören ve dolayısıyla dışlayan bir eğitimi amaçlamaları, onların yoksul kitlelere açılmasını imkânsız kılıyordu" ifadesiyle Bumin, toplumdaki sınıfsal çocukluk inşasının okullar aracılığıyla da pekiştirilmiş olduğuna dikkat çekmiştir (Bumin, 2013, s.33). Kısaca, hem alt sınıftaki çocuklara uygun bir eğitim bulunmamış hem de çocukların iş gücüne katılarak ailelerine destekte bulunması daha cazip görünmüştür. Her ne kadar çocukluk duygusu gelişmiş olsa da çocuk işçiler konusu

günümüze kadar süregelen bir problem olarak kendisini göstermiştir. İnal, çıkarılan çocuk emeği yasalarının, yapılan sosyal reformların, getirilen ücretsiz, zorunlu, eşitlikçi eğitimin ne çocukların yeni sömürülere maruz kalmasını engellediğinin ne de ayrımcılıkların önüne geçebildiğinin altını çizmiştir (İnal, 2003, s.7). Modernleşme süreci ile çocukların işgücü olarak değerlendirilmesi tamamıyla ortadan kalktı denemez; ama Orta Çağ'a kıyasla bir azalma olduğu söylenebilir, çünkü okullaşma sürecinin gelişmesi ile beraber çocukların bir kısmı iş yaşamından büyük ölçüde uzaklaşmıştır. Çocukların iş yaşamını terk ederek eğitim ortamında var olmaları toplumdaki modernleşmenin bir göstergesidir. Diğer bir deyişle çocukluk kavramının gelişmesiyle okullaşmanın yaygınlaşması ve kazandığı rol birbiriyle paralel ilerlemiştir.

4. Sonuç

Çocuk, insan yaşamındaki biyolojik bir yaşam evresini ifade etmek için kullanılan bir sözcüktür. Çocuk olmak, icat edilmemiş ve toplumsal bir varlık olarak ortaya çıkmamıştır ancak çocuğa yüklenen anlam her topluma ve döneme göre değişkenlik göstermiştir. Aynı zamanda, aynı dönemde, aynı yerde yaşamış çocukların hepsine de aynı şekilde yaklaşmadığı bilinmektedir. Bu farklılık, her toplumun kendi sosyo-ekonomik yapısı, dini inancı, ahlak kuralları ve benzeri değişkenlerden etkilenmiştir. Her toplumu birbiriyle denk tutmak ya da aynı topluluğun zaman içindeki değişimini göz ardı etmek yanlış olur. Toplum içerisindeki bu dalgalanmalar, çocukluğun keşfedilişi ve algılanışında başrolü oynamaktadır. Aries'in dile getirmiş olduğu "çocukluk duygusu" kavramı çocuğun nasıl algılandığı, çocuğa ne anlamlar yüklediği ile alakalı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Orta Çağ döneminde, toplumda bu çocukluk duygusunun varlığına rastlamak mümkün değildir çünkü çocuğun toplumun diğer üyelerinden farklı olabileceği hiç akla gelmemektedir. Bahsettiğimiz gibi, 17. yüzyıldan itibaren toplumda meydana gelmiş birtakım gelişmelere bağlı olarak çocuk kendine has bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Ancak çocuk her ne kadar hak ettiği değeri görmeye başlamışsa da bu her kesimde eşit bir şekilde görülmemiştir. Öncelikle bu değişim ayrıcalıklı sınıflar üzerinde görülmeye başlanmıştır. Bu ayrıcalıklı kesimi, toplumun orta ve üst sınıfları ile erkek bireyleri oluşturmaktadır. Demir Güldal, modern çocukluk kavramının belirli çocuk kategorilerini dışta bırakan ve belirli çocuk kategorilerini içeren sınıf temelli bir inşaa olarak geliştiğini ifade etmiştir (Demir Güldal, 2013, s.8). Çocukluk kavramı alt sınıfı dışarıda bırakarak, daha çok orta ve üst sınıfları merkeze alan bir yaklaşımla gelişim göstermiştir. Çocukluğun alt sınıflarda keşfedilmesi ise daha sonraki yüzyıllarda mümkün olabildiği.

“Üst ve orta sınıf, 1700'lere gelindiğinde ayrı ve biçimlendirici bir dönem olarak çocukluk kavramını kabul etti. Ama yoksullar arasında eski tutumlar kaldı ve çocuklar yetişkinlerin dünyasını paylaşmayı sürdürdüler” ifadesiyle Gander ve Gardiner'in de bu görüşü paylaştığı görülmektedir (Gander ve Gardiner, 2004, s.32). Çocuklar, sosyal sınıfları açısından büyük bir ayrımcılığa uğradıkları gibi, cinsiyet açısından da taraflı uygulamalara maruz kalmışlardır. 17. yüzyılda çocuk giyiminde gelişmeler görüldüğünde dahi bu değişimden ilk etkilenenler üst sınıfların erkek çocukları olmuştur. Ayrıca toplumun diğer her alanında olduğu gibi eğitim konusunda da erkek çocuklar her zaman ayrıcalıklı bir grup olarak kendilerini göstermişlerdir. Sonuç olarak, çocuklar hem cinsiyet bakımından hem de sosyal statü bakımından ayrımcılığa maruz kalmış, bu da çocukluğun keşfedilmesindeki gecikmede büyük rol oynamıştır.

Çocukluğun keşfi, toplumdaki birçok gelişmenin bir potada eritilmesinin sonucunda mümkün olabilmıştır. Şirin, Batı'da çocuk modernleşmesinin; aile kurumunun etkin duruma getirilmesine, matbaanın icadına, okullaşmaya ve sanayinin gelişimine bağlı olarak ortaya çıktığını öne sürmüştür (Şirin, 2016, s.22). Geniş ailelerin yerini alan çekirdek aileler çocukları merkeze alarak onlara daha fazla ilgi ve şefkat göstermeye başlamışlardır. Çocuğun okula gitmesi, sağlığı, ahlakı; kısacası çocukla ilgili her şey aileler için önem kazanmaya başlamıştır. Matbaa ile birlikte Postman'ın belirttiği gibi okuryazarlık kavramı gündeme gelmiştir ve yetişkin olma hakkını kazanmak için okula giderek okuma yazma öğrenilmesi gerekmiştir. Bu da toplumda okulun yeniden önem kazanmasına ve çocukların yetişkin hayatından sıyrılarak vakitlerinin çoğunu okulda geçirmelerine sebep olmuştur. Şirin, “okullaşma sürecinde yetişkin toplumundan uzaklaşması ile modern çocukluk süreci de başlamış oldu” diyerek okulun çocuk modernleşmesi üzerindeki rolüne dikkat çekmiştir (Şirin, 2012, s.22). Sanayinin gelişmesinin de etkisiyle hız kazanan makineleşme süreci, ihtiyaç duyulan işgücünü azaltmış; kadınların ve çocukların çalışmasına eskisi kadar gerek kalmamıştır. Tabii bu çocuk işçilerin varlığının bittiği anlamına gelmemelidir; ancak okulların varlığı ve makineler için eğitilmiş çalışanların gerekmesi çocukların iş hayatına daha geç girmesine neden olmuştur. Artık eviyle ilgilenebilen anneler, çocuklarının üzerine daha fazla düşmekte ve geçmişteki gibi ihmallerden dolayı çocuklarının hayatını tehlikeye atmamaktadırlar. Ayrıca gelişen tıp ve çeşitli uzmanların çocuk yetiştirme hakkındaki öğütleri dikkate alınarak, çocukların ortalama yaşam sürelerinin uzaması sağlanmıştır. Diğer bir değişle; 18. yüzyıldan itibaren tarımda, tıpta ve endüstri alanında görülen gelişmeler, erken ölümlerin önüne geçerek yaşam kalitesini arttırmıştır.

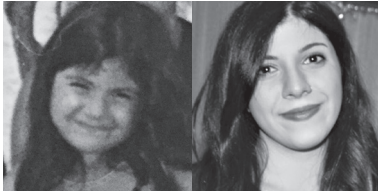
Çocuk her zaman toplumun bir üyesiyken, çocukluğa yüklenen anlam çeşitli faktörlere bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Orta Çağ'ın kusurlu yetişkini olarak görülen, yetişkinlerle kumar oynanan, içki içilen yerlerde bile bir arada bulunan, günahkâr olduğu anlayışıyla hareket edilen bir çocukluk dönemin den çocuğun kendi varlığı içinde önem kazandığı, kendi kültürünü oluşturmaya başladığı bir döneme gelinmiştir. Çocuğun masum olduğu görüşü yaygınlaştıkça, çocukların toplumdaki varlığı da olumlu olarak etkilenmiştir ve bana kalırsa bu çocuk modernleşmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu anlayışla beraber, çocuğun kırılğan olduğu ve ilgiye muhtaç olduğu inancı yaygınlaşarak ailelerin, çocuğun merkeze konduğu bir düzende yaşamaya başlamalarını sağlamıştır. Ancak, okullaşmanın çocukluğun gelişimi üzerindeki etkisi de göz ardı edilmemelidir. Çocuğun, çocuk olarak değer kazanmasındaki en önemli kurum okuldur. Okul, hem çocukların yetişkin dünyasından izole edilmesine sebep olmuş hem de çocukları iş hayatından uzak tutarak çocuk olmanın süresini uzatmıştır. Önceleri, çocukların hızlıca yetişkinliğe geçiş yapması beklenirken okul sayesinde çocuklar, çocukluklarını yaşayabilmişlerdir. Çocuk biyolojik bir kavram olarak zaten varlığını sürdürürken, bir çocukluk kavramının ortaya çıkışı bunun ancak toplumsal bir varlık olabileceğini gözler önüne sermektedir. Çocuğu ve çocukluğu anlamak için bu toplumsal varlığın hangi durumlardan etkilenerek oluştuğunu bilmek gereklidir. Modern çocukluk ve kazandığı anlam aslında modern yetişkinlik anlayışını da yansıtmaktadır. Çünkü “çocuğun ne olmasını istediğimizi söylediğimizde kendimizin ne olduğunu söyleriz” (Postman, 1995, s.85).

Sonuç olarak, Orta Çağ'da bilinmeyen bir çocukluk kavramının nasıl 17. yüzyıldan başlayarak gelişme gösterdiğini anlamak istiyorsak toplumda meydana gelmiş sosyal, ekonomik, kültürel gelişmelere bakmamız gereklidir. Toplumsal bir varlık olarak ortaya çıkan bu kavramın, toplumdaki değişimlerden bağımsız bir şekilde gelişme göstermiş olabileceği beklenmemelidir. Çocukluğun keşfi, birçok değişkene bağlı olarak meydana gelmiştir; bu durumun altında sadece tek bir sebep aramak doğru değildir. Sadece eğitimdeki gelişmeleri ya da sadece ekonominin geldiği durumu çocuk modernleşmesine neden olarak göstermek yanlıştır. Orta Çağ'dan erken modern dönem ve sonrasına zaman diliminde toplumda boy göstermiş her gelişme çocukluğun keşfinde rol oynamıştır. Bu gelişmelerden en çok öne çıkanları; sanayi, din, eğitim, sağlık ve aile yapısında meydana gelmiş değişikliklerdir. Bu değişiklikler, toplumun her bireyinin yaşayışını kökünden değiştirmiş ve çocukların Orta Çağ'dakinden çok farklı bir kimlik kazanmalarını sağlamıştır. Sanayideki yeniliklerden biri olan makineleşme sayesinde aileler çocuklarına daha çok vakit ayırabilmişlerdir.

Özellikle kadınların artık iş gücüne katılmalarının gerekmemesi ve her iki ebeveynin de çocuklarla ilgilenebilecek zamana sahip olmalarıyla beraber aralarındaki bağ öncekinden farklı bir bağlamda güçlenmiştir. Bu durumun bir diğer sebebi de aile yapısındaki değişimle mümkün olmuştur. Geniş, geleneksel ailelerin yerini alan çekirdek ailelerde anne baba ve çocuk yeni bir kimlik kazanmıştır. Artık toplumun en küçük kurumu olan aile, anne baba ve çocuktan oluşmaya başlamıştır. Orta Çağ'daki her şeyin bir arada yaşandığı, özel yaşamın pek bulunmadığı yaşam tarzı terkedilmiş, onun yerine her şeyin dört duvar arasında kaldığı, gizliliğe daha çok önem verilen bir yaşam benimsenmiştir. Bireyselleşmenin önem kazanması, insana bir birey olarak değer verilmeye başlanması ve toplum yerine bireylerin ayrı ayrı dikkate değer olduğu görüşünün yaygınlaşması, herkesin kendi evine çekilmesinin sebeplerinden bir tanesidir. Bu yeni yaşam şekli, çocuklarla daha fazla vakit geçirilmesine olanak sağlamakta ve kendilerine ait özellikleri öğrenilmeye başlanmaktadır. Orta Çağ döneminde bebek yetiştirilişinde yanlış inanışların ve ihmallerin etkisiyle erken ölüm oranları çok yüksektir. Çocukların çok erken yaşlarda kaybedilişi normal bir durum olarak görüldüğünden ailelerin ihmalkâr davranışları devam etmektedir. Erken modern döneme gelindiğinde çeşitli uzmanlar çocuk yetiştirmede ve hijyen konusunda düşüncelerini ortaya koymuşlardır. Bu da ailelerin çocuk büyüme konusunda sahip oldukları yanlış inançları değiştirme konusunda etkili olmuştur. Örneğin bebekleri sıkı sıkı kundaklamanın yanlış olduğu, bebeklerin hangi sıklıkla yıkanması gerektiği, mümkünse yalnızca anne sütü ile beslenmelerinin şart olduğu gibi görüşler topluma benimsetilmeye başlanmıştır. Çocukların yaşam süresinin uzamasında, erken ölümlerin azalmasında etkili olan bu uyarılar, ailelerin çocukları ile kurdukları bağ güçlendirmiştir. Uzmanların çocuk yetiştirme konusu üzerine çalışmaları da çocukluğun keşfedilmiş olmasıyla yakından bağlantılıdır. Bunlara ek olarak, kilisenin toplum üzerinde kurduğu hakimiyetin zayıflaması ve çeşitli düşünürlerin katkısıyla çocuğun günahkâr olduğu görüşü yavaş yavaş silinmeye başlamıştır. Çocuğun masum olduğu görüşü, onlara bir düşman gibi davranılmasını önlemiş, korunup kollanması gereken kırılğan birer birey oldukları düşünülmüştür. Tüm bunların etkisiyle çocuğun toplumda algılanışı yön değiştirmiş, kendilerine has özellikleri fark edilmiştir. Bu değişiklikler çocukların giyiminde, beslenmesinde, günlük işlerinde, oyunlarında ve eğitimlerinde kendisini göstermiştir. Çocuklar, bir mesleğe sahip olabilmeleri için ve okuma yazmayı öğrenmeleri gerektiği için okullara gönderilmiştir. Öncelikle okulların çocuğa ait bir kurum olarak görülmesi, kendi yaşatlarıyla sosyalleşme ortamı sağlaması onları yetişkin dünyasından uzaklaştırmıştır. İşe başlama yaşlarını geciktirerek çocukluk sürelerinin uzamasına yol açmıştır. İş yaşamından uzaklaşan

çocuk, okula gitmiş, oyunlar oynamış ve aile içerisinde bir çocuk olarak değer kazanmaya başlamıştır. Çocuğun küçük yetişkin olarak başladığı bu serüven, bahsettiğimiz gelişmelere bağlı olarak kendi kimliğini kazanmasıyla değişerek günümüze kadar devam etmiştir. Toplumdaki her değişim çocukluk anlayışını bugün dahi sürekli olarak değiştirmektedir ve gelecekte de farklı çocukluk algılayışlarına sebep olacaktır. Unutulmamalıdır ki bir çocuk, geleceğin yetişkini olarak toplumda var olacaktır ve geleceğin şekillenmesinde büyük role sahiptir. Bu sebeple çocuğu anlamak, geleceği anlamaktır.

* Bu makale Prof. Dr. Vefa Taşdelen'in danışmanlığında hazırlanan Aydınlanmanın Üç Düşünüründe (Rousseau, Kant, Locke) Çocuk Modernleşmesi ve Eğitim başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. (Sehven yapılan hata sonucu matbu olarak basılan mizanpaj kopyasında bu dipnot bilgisine yer verilememiştir. 21.05.2019 tarihinde fark edilmesi üzerine 30.05.2019 tarihinde dipnot elektronik versiyona eklenmiştir.)

** Özge Özcan

Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Eğitim Programları ve Öğretim Anabilim Dalı
ozgeozcan1994@gmail.com

Kaynakça

- Akbaş, E. ve Atasü Topçuoğlu, R. (2009). Modern Çocukluk Paradigmasının Oluşumu: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20, 1.
- Aries, P. (1962). *Centuries of Childhood A Social History of Family Life*. (R. Baldick, Çev.) New York: Alfred A. Knopf.
- Augustinus. (2010). İtiraflar. (Ç. Dürüşken, Çev.) İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Bumin, K. (2013). *Bati'da Devlet ve Çocuk*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Demir Güldal, A. (2013). Sosyolojinin İhmal Edilen Kategorisi Çocuklar Üzerinden Çocukluk Sosyolojisine ve Sosyolojiye Bakmak. "İş,Güç" *Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 15, 4, 1-26. doi: 10.4026/1303-2860.2013.0234.x
- Dobrin, A. When Childhood Was Discovered. (2013) <https://www.psychologytoday.com/blog/am-i-right/201306/when-childhood-was-discovered> adresinden 27 Kasım 2017 tarihinde erişildi.
- Gander, M. J. ve Gardiner, H.W. (2004). Çocuk ve Ergen Gelişimi. B. Onur (Yay. Haz.). Ankara: İmge Kitabevi.

- Elkind, D. (1999). Çocuk ve Toplum: Gelişim ve Eğitim Üzerine Denemeler. (D. Öngen, Çev.) *Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları* No: 3.
- Elkind, D. (2001) Değişen Dünyada Çocuk Yetiştirme ve Eğitim. (E. G. Kapçı, Çev.) *Dünyada ve Türkiye'de Değişen Çocukluk*. (s.15-25). B. Onur (Yay. Haz.). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Genç, Ö. (2016). Çocukların Orta Çağ Avrupa'sındaki Yeri. *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, 1, 241-261
- Heywood, C. (2003). *Baba Bana Top At! Batı'da Çocukluğun Tarihi*. (E. Hoşsucu, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- İnal, K. (2003). Gelenekselden Postmoderne Çocukluğun Sosyokültürel Tarihi. *Virgöl*, 61, 6-12. ISSN: 1301-5307.
- Onur, B. (2005a). *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Onur, B. (2005b). Çocukluğun Dünü ve Bugünü. *Kebikeç*. 19, 99-112.
- Onur, B. (2007). *Çocuk, Tarih ve Toplum*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Orme, N. (2005). Childhood in Medieval England. c500-1500. http://www.representingchildhood.pitt.edu/medieval_child.htm adresinden 25 Aralık 2017 tarihinde erişildi.
- Postman, N. (1995). *Çocukluğun Yokoluşu*. (K. İnal. Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Rousseau, J.J. (2017). *Emile*. (Y. Avunç, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Sormaz, F. ve Yüksel, H. (2012). Değişen Çocukluk, Oyun ve Oyunağın Endüstrileşmesi ve Tüketim Kültürü. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 11(3):985 -1008.
- Sirin, M. R. (2012). *Dersimiz Çocuk*. İstanbul: İz Yayıncılık
- Sirin, M. R. (2016). *Çocuk, Çocukluk ve Çocuk Edebiyatı*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Toplumsal Tarihte Çocuk*. (1994). B. Onur (Yay. Haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tan, M. (1989). *Çağlar Boyunca Çocukluk*. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 22, 1, 71-88.
- Tan, M. (1994). *Çocukluk: Dün ve Bugün*. *Toplumsal Tarihte Çocuk*. (s.1-21). B. Onur (Yay. Haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Aklın Yolu Birdir

*Aklın yolu birdir,**
Demiş bilge

Anlamı
Çok açık
Bir düşüncedir bu

Herkes farklı yönlerden
Yürüse de
Varabilir aynı yere

Meğer ne kadar
Kolaymış felsefe!

Mustafa Ruhi Şirin

**Aristoteles'in sözü*